

Filozofski život

13. Međunarodna konferencija filozofske prakse

Trinaesta Međunarodna konferencija filozofske prakse održana je u Beogradu od 15. do 18. kolovoza 2014. u organizaciji Instituta za filozofiju i društvenu teoriju Sveučilišta u Beogradu i Fakulteta za medije i komunikaciju Sveučilišta Singidunum, pod nazivom »Filozofska praksa kao profesija i nova paradigma u filozofiji«. Konferencija je okupila osamdesetak sudionika iz cijeloga svijeta koji su predstavili različite modalitete praktičnoga bavljenja filozofijom.

Pokret filozofskih praktičara okupljen je oko ideje »izlaska« filozofije iz akademskih krugova i primjenjivanja filozofijskih sadržaja i metoda na svakodnevne situacije. Teorijska filozofija pritom ne gubi svoje značenje i vrijednost, no u filozofskoj praksi naglasak rada filozofa stavljen je na primjenu tih spoznaja u rješavanju poteškoća proizašlih iz konteksta suvremenoga života. Oblici filozofske prakse danas su jednako raznoliki kao i ciljne skupine: od filozofskih savjetovališta za pojedince i grupe (prvo je počelo s radom 1980-ih u Njemačkoj), savjetodavnog rada s institucijama i tvrtkama, s pojedinim društvenim skupinama (djeca, umirovljenici, zatvorenici itd.), do otvorenih radionica, filozofskih *caféa*, filozofskih šetnji i filozofskog teatra, koji sve više privlače pažnju profesionalnih filozofa. Dio mogućih metoda rada predstavljen je i na ovoj konferenciji koja je tek dijelom svoga programa obuhvaćala klasična izlaganja. Veći dio sadržaja konferencije odnosio se na radionice, panele, prezentacije metoda rada te rasprave na plenarnim sjednicama, a organiziran je i filozofski *cabaret* u izvedbi Barbare U. Jones (SAD).

Nakon pozdravnih govora organizatora, konferencija je otvorena plenarnom sjednicom tijekom koje je Lou Marinoff, vjerojatno najpoznatiji filozofski praktičar danas, posebice zahvaljujući svojoj knjizi *Platon, a ne Prozak!*, prezentirao kratku povijest pokreta filozofske prakse koji se počeo sustavnije or-

ganizirati prije dva desetljeća kada je održana i prva međunarodna konferencija. Plenarne sjednice tijekom narednih dana tematizirale su pitanja postavljanja dijagnoze u filozofske savjetovanju, racionalnosti i iskustva u filozofskoj praksi, zatim specifičnosti filozofske prakse na Istoku i Zapadu te zaključno temu budućega razvoja filozofske prakse, o kojoj je govorio Ran Lahav (SAD).

Radionice su predstavile neke od metoda i tema filozofskog savjetovanja. Zanimljivu radionicu na temu povezivanja filozofskoga savjetovanja i poslovnoga svijeta održala je Minke Tromp (Nizozemska) koja i sama vodi uspješan ured za filozofsko savjetovanje, doduše u Nizozemskoj u kojoj ne manjka interesa za nove i inovativne ideje. Radionicu je među ostalima održao i Oscar Brenifier (Francuska), čest gost i u Hrvatskoj, koji je poznat po svojoj metodi analitičkoga preispitivanja stavova s ciljem otvaranja novih perspektiva u sagledavanju životnih problema. Bruno Ćurko i Zoran Kojčić, uz potpisnicu ovoga teksta jedini sudionici konferencije iz Hrvatske, također su održali vrlo posjećene radionice (Ćurko radionicu »Igra definiranja«, a Kojčić na temu »Mobilna filozofija«). Izlaganja su se dotakla pitanja filozofije u nastavnoj praksi, zatim veza između filozofije i zdravlja u najširem kontekstu, tema sreće, emocija, dosade i usamljenosti sagledanih iz perspektive filozofije, potencijala analitičke filozofije u filozofskome savjetovanju te specifičnih aspekata istočnih i zapadnih religijskih tradicija u kontekstu filozofske prakse. Kao posebnu zanimljivost valja izdvojiti besplatno individualno filozofsko savjetovanje koje su tijekom trajanja konferencije sa zainteresiranim sudionicima održali neki od filozofskih praktičara.

I dok je s jedne strane iznenađujuće slaba bila zastupljenost tema iz područja filozofije za djecu, danas zasigurno najbrže razvijajućeg područja filozofske prakse, s druge je strane konferencija ponudila uvid u svu raznolikost pristupa u, ponajprije, filozofskome savjetovanju. U raspravama se dotakla i tema regulacije takve djelatnosti koja se u različitim drža-

vama rješava kroz različite pravne oblike, kao i pitanje institucionalizacije filozofske prakse u akademskim krugovima.

Filozofskim savjetovanjem, kao i drugim oblicima filozofske prakse, danas se ponajprije bave filozofi koji svojim aktivnostima otvaraju prostor redefiniranju položaja i uloge filozofije danas. Filozofska praksa utoliko je i sama filozofsko pitanje, izazov tradicionalnoj filozofiji, poziv na otvaranje filozofije i na njenu nadgradnju posve praktičnim aspektima koji povezuju filozofijske spoznaje i metode s postojećim problemima pojedinaca i skupina. Filozofski praktičari reći će da filozofska praksa predstavlja vraćanje antičkoj ideji filozofije kao mudrosti, koja svoje pune potencijale iskazuje tek kroz aktivni angažman svakog pojedinca na unaprjeđenju vlastitoga života. U tome smislu filozofska praksa zaista i provocira tradicionalno usustavljenu akademsku filozofiju čiji je kritički naboj tijekom vremena oslabio na polju društvenoga utjecaja. Nova vremena traže i nova rješenja, a ostaje za vidjeti hoće li pokret filozofske prakse zaista imati snage i oblikovati novu paradigmu filozofije.

Ivana Zagorac

23. Dani Frane Petrića, simpozij »Povijesni svijet«

Dvadeset i treći *Dani Frane Petrića*, međunarodna znanstveno-kulturna manifestacija posvećena jednom od najznačajnijih hrvatskih filozofa, održani su od 21. do 27. rujna 2014. godine u Cresu. Manifestacija je održana pod pokroviteljstvom predsjednika Republike Hrvatske Ive Josipovića, Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta RH i Primorsko-goranske županije. Pored stalne teme »S Petrićem u žarištu: Hrvatski filozofi u europskom kontekstu« (24.–27. rujna), koja godinama služi kao poligon za istraživanje hrvatske filozofske baštine, i projekta popularizacije znanosti »Znanstveni inkubator – trening za znanstvena istraživanja«, namijenjenog učenicima srednjih škola, tema glavnoga simpozija (21.–23. rujna) bila je »Povijesni svijet«.

Valja istaknuti vrlo kompetentan Programski odbor simpozija »Povijesni svijet« koji je ovogodišnjim radom podigao realizaciju creskih skupova na novu razinu. U programskom odboru bili su Lino Veljak (Zagreb) – *predsjednik*, Marija Selak (Zagreb) – *tajnica*, Mira

Matijević (Zagreb) – *poslovna tajnica*, Krešimir Babel (Zagreb), Hrvoje Jurić (Zagreb), Walter Salković (Cres) te Ivana Zagorac (Zagreb).

Broj sudionika na 23. *Danima Frane Petrića*, ukupno 110 izlagača iz 14 država (Ujedinjenog Kraljevstva, Rumunjske, Bosne i Hercegovine, Slovenije, Kanade, Njemačke, Mađarske, Srbije, Turske, Grčke, Kosova, Finske, Češke i Hrvatske), svjedoči o iznimno velikom interesu za ovu manifestaciju kao i o dobroj inozemnoj recepciji. To je brojka koja ujedno sprečava podrobniju analizu pojedinih izlaganja jer svojim obujmom prelaze okvire jednog prikaza. U kontekstu teme »Povijesni svijet« raspravljalo se o sljedećim pitanjima: Kakav je odnos čovjeka i svijeta u svim njegovim mogućim permutacijama? Gdje točno počinje čovjek i/ili prestaje svijet, i obratno? Kome pripada izvorna uloga izgradnje ljudskog svijeta, znanosti ili umjetnosti i mašti? Kakav je odnos *mikrokozmosa* i *makrokozmosa*? Je li moguć drugačiji svijet, odnosno je li moguća svjetska revolucija? Ovo su samo neka od pitanja o kojima se raspravljalo na temelju sedamdesetak izloženih referata. Izlaganja su održana na hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku.

Nakon pozdrava i uvodnih riječi predsjedavajućih, Lina Veljaka i Marije Selak, simpozijski je dio prvog dana službeno započeo plenarnim izlaganjima Igora Mikecina (Hrvatska) »Svjetovnost svijeta« i Michaela Georgea (Kanada) »Svijet kao projekt: ljudski subjekt i etika«. Igor Mikecin je u svojem izlaganju govorio o načinu na koji poimamo samu svjetovnost svijeta, odnosno o svjetovnosti svijeta koja je u direktnom odnosu spram bitka duše ili svijesti, stavu koji baštino od antike. To je način promišljanja koji nadilazi poimanje svijeta kao zbira raznorodnih bića i predstavlja se kao uvjet svakom mogućem susretu između svih u njemu obitavajućih bića. Dakle, »sama priroda je područje bića koje se u njegovu bitku susreće unutar svijeta«. Mikecin je analizirao misli Heraklita, Platona, Kanta, Husserla i Heideggera te nam ponudio da opet promislimo njihove tvrdnje o svjetovnosti i naravi svijeta. Michael George je krenuo od teze Bernarda Lonergana »da je stvarnost konstituirana ljudskim djelovanjem koje ima smisao«. George tvrdi da čovjek u trenutnoj povijesnoj situaciji ne može biti dalje od te ideje, ali razmatra i već prisutna nastojanja kojima joj se možemo približiti. Integriranjem intelektualnih vještina i stručnošću u pojedinim disciplinama možemo postepeno razviti etički senzibilitet koji će biti fokusiran na reperkusije ljudskog djelovanja, kao i njihovu prevenciju.

U ostalim izlaganjima toga dana, koja su se odvijala u tri paralelne sekcije, razmatrale su se teme poput susreta čovjeka i svijeta, odnosa društva i tehnologije, pitanja povijesti i tradicije, humanizma, transhumanizma i humaniziranja ne-ljudskog Drugog, filozofije *praxisa*, ali i teme vezane uz pojedine autore, Milana Kangrgu, Friedricha Wilhelma Josepha Schellinga, Aurelija Augustina i dr.

U večernjim satima predstavljena su recentna filozofska izdanja iz biblioteke »Zbornici« u izdanju Hrvatskog filozofskog društva i druge publikacije članova Hrvatskog filozofskog društva: Hrvoje Jurić, Sead Alić (ur.): *Filozofija i mediji*, Hrvatsko filozofsko društvo – Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja, Zagreb 2014.; Ivana Zagorac (ur.): *O sportu drugačije. Humanistički aspekti sporta*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2014.; Lino Veljak (ur.): *Gajo Petrović, filozof iz Karlovca*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2014.; Marija Selak: *Ljudska priroda i nova epoha*, Naklada Breza, Zagreb 2013.; Predrag Finci: *Čitatelj Hegelove estetike*, Naklada Breza, Zagreb 2014.

Drugi dan započeo je plenarnim izlaganjem Tomislava Petkovića (Hrvatska) na temu »Einsteinov i Schrödingerov pojam svemira i svijeta u fizici i filozofiji«. Petković je održao vrlo inspirativno i opširno izlaganje u kojem su doista uživali svi prisutni. Povijesni pregled od Newtona do Einsteina i Maxwella te Schrödingera imao je funkciju razjašnjenja osnovnih pojmova i koncepata kako bi se slušateljima omogućilo, Petkovićevim riječima, »da vide šumu povrh drveća«. Cilj izlaganja bio je pokazati kako epistemičke refleksije mogu osvjetliti aktualne staze kompatibilnog razvoja znanosti, tehnologije i filozofije.

Nakon plenarnog izlaganja uslijedilo je nekoliko blokova jednako zanimljivih i filozofski relevantnih izlaganja u paralelnim sekcijama, u kojima su se obrađivale teme: teorija igara, sloboda i granice odgovornosti, pitanje povijesnog svijeta kod Diltheya, filozofija medija, digitalni svjetovi, islamska filozofska tradicija itd.

Treći dan započeo je izlaganjima u paralelnim sekcijama u kojima se, među ostalim, raspravljalo o sljedećim temama: odnos *physis-nomos*, analogija mikrokozmos–makrokozmos, pitanje sebstva i prirode osobe, budućnost čovjeka i futurologija, misao Martina Heideggera, alienacija i filozofija glazbe.

Plenarna izlaganja na kraju trećega dana simpozija, koja su služila kao svojevrsni uvod u završnu raspravu, održali su Gottfried Küenzlen (Njemačka), »Znanost kao sekularna moć vjerovanja moderne: uspon i pad« i Alpar Lošonc (Srbija), »Mondijalizacija bez svi-

jeta ili privacija u odnosu na svijet«. Gottfried Küenzlen u svojem se izlaganju osvrnuo na obećanja koje donosi suvremena znanost, ponajviše na obećanje o univerzalnom ovladavanju i osvajanju svijeta, ideju za koju tvrdi da je nova kultura sekularne moderne. Doveo je u pitanje korisnost suvremene znanosti, ali i sam smisao njenog nekontroliranog napretka. Drugi plenarni izlagač, Alpar Lošonc, otvorio je pitanje mogućnosti gubitka svijeta kao horizonta. Polazna točka izlaganja bio je kritički osvrt Hanne Arendt na problem otuđenja suvremenog čovjeka od svijeta, a u svom je radu koristio i misao Jana Patočke te Karla Marxa. Zaključno, naglasio je kako postoji strukturna tenzija između ekstremne ekspanzije mondijalizacije i svijeta, odnosno prijetnja koja vodi prema gubitku svijeta kao strukturne utkanosti.

Ovogodišnji simpozij okupio je i velik broj mladih znanstvenika i filozofa različitih istraživačkih interesa koji su svojim uspješno prezentiranim izlaganjima pokazali kako simpozij, uz zavidnu prošlost, ima vrlo perspektivnu budućnost. Organizatorima stoga valja poželjeti jednako uspješan simpozij i u sklopu 24. Dana Frane Petrića u rujnu 2015. godine, kada će tema biti »Zdravlje i kultura«.

Marko Kos

23. Dani Frane Petrića, simpozij »S Petrićem u žarištu«

U okviru 23. Dana Frane Petrića, u Cresu se od 24. do 27. rujna 2014. održao znanstveni skup »S Petrićem u žarištu: Hrvatski filozofi u europskom kontekstu«. Ovogodišnji je skup, kako je u programskoj knjižici naznačio predsjednik Programskog odbora Ivica Martinić, vođen osnovnom idejom da se novim istraživačkim rezultatima doprinese »točnijoj prosudbi o ulozi i značenju Petrićeve misli u renesansnom kontekstu«. Kao drugi cilj skupa istaknuta je želja da se »daju novi poticaji istraživanju hrvatske filozofske baštine u cjelosti: od Hermana Dalmatina do kraja 20. stoljeća«.

Znanstveni skup otvorio je Mijo Korade izlaganjem »Doprinos hrvatskih isusovaca filozofiji prirode i prirodnim znanostima«, kojim je ponudio »kronološki pregled doprinosa hrvatskih isusovaca filozofiji prirode i prirodnim znanostima« u razdoblju od 16. do 19. stoljeća. U svome je radu obuhvatio mnoga

istaknuta imena poput F. Jambrehovića koji je 1669. objavio prvo filozofsko djelo na hrvatskom području, S. Glavača koji 1672. objelodanjuje zemljovid Hrvatske, J. Pejačevića koji se 1714. istaknuo kao autor prvog opisnog zemljopisa starog i novog svijeta. U 18. stoljeću izdvajaju se također M. Sabolović, pisac prvog priručnika geodezije u Hrvatskoj, I. Vitković sa svojim matematičkim priručnikom i J. F. Domin s prvom raspravom o liječenju elektricitetom, potom M. A. de Dominis, B. Zamagna i R. J. Bošković. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće svojim se istraživanjima na području botanike istaknuo E. Brandis, a svoj su znanstveni doprinos dali i hrvatski prekomorski misionari poput I. Rattkaya, F. Konščaka, F. Ksavera Hallera i drugih.

Središnja tema izlaganja Mihaele Girardi-Karšulin »Pretpostavke Petrićeve kritike Aristotela« jest »priprema« Petrićeve kritike Aristotela. Cresaninova kritika grčkog filozofa jedna je od relevantnijih kritika u povijesti filozofije, no ona nije »samonikla«, nego je »pripremljena«. Petrićevu kritiku pripremaju dva tipa kritike: teološka koju razvija krug oko Pletona i Bessariona te humanističko-retorička kritika Marija Nizolija.

Analizirajući treći svezak *Peripatetičkih rasprava* Heda Festini na postavljeno pitanje u naslovu svog izlaganja »Što je Petrić u trećem svesku *Peripatetičkih rasprava* – filozof ili teolog?« odgovara da je creski filozof »bez sumnje prvenstveno bio teološki mislilac«.

Filozofska misao Frane Petrića predmet je interesa i Ćirila Čoha koji je u svom izlaganju »Petrićevo otkrivanje smisla Platonova zagonetnog učenja o prvim počelima« prezentirao rezultate pomno proučene šeste knjige trećeg sveska *Peripatetičkih rasprava* u kojoj Petrić kritizira Aristotela zbog nerazumijevanja Platonova učenja o prvim počelima. Platonovo učenje o jednom, kao i velikom i malom, predstavlja zagonetno učenje koje nije izložio u svojim pisanim djelima, već u tajnim razgovorima. Poput Platona, Petrić se u šestoj knjizi »služi tajnim načinom pisanja« te »izvodi namjerna neslaganja koja trebaju ukazati na dublja *slaganja*« koja vode k otkrivanju skrivena ustroja djela i govora o prvim principima.

U svom izlaganju »Neoskolastika u Hrvatskoj« Pavo Barišić daje sintetički prikaz neoskolastičke filozofije kroz tri tematske cjeline: začetak neoskolastike u 19. stoljeću, apologetska neoskolastika prve polovice 20. stoljeća, neoskolastička orijentacija i kršćanski inspirirana filozofija u drugoj polovici 20. stoljeća, u okviru kojih se izdvajaju djela i učenja mnogih autora poput A. Kržana, J. Stadlera, A. Bauera, S. Zimmermanna, H. Boškovića, F. Šanca i K. Balića.

Izlaganje Draženka Tomića »Bonifac Badrov o hrvatskim renesansnim filozofima 1959.« usredotočeno je na misao Bonifaca Badrova (Livno, 1896. – Sarajevo, 1974.), franjevca, profesora na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu. Tomić analizira Badrovljeva gledišta o renesansnoj filozofiji i hrvatskim renesansnim filozofima (osobito J. Dragišiću, B. Benkoviću i F. Petriću), ali i njegovo učenje o volji i čovjekovu voljnom djelovanju.

Snježana Husić svojim je izlaganjem »Utopijska uspostava ljudskosti: Petrić, More, Campanella« ponudila komparativno sagledavanje triju utopijskih tekstova: Moreove *Utopije* (1516.), Petrićeve *Sretnog grada* (1553.) i Campanellina *Grada sunca* (1602.). Bliskosti i razlike između spomenutih djela Snježana Husić prepoznaje prije svega u pogledu definiranja ljudskosti, odnosa čovjeka i životinje te pojmova prirode, ljudskog i životinjskog.

Prikaz temeljnih točaka polemike između Petrića i aristotelovca Cremoninija, koji brani Aristotelova poetička gledišta, središnja je tema izlaganja Željke Metesi Deronjić »Petrićev odgovor Cesareu Cremoniniju na njegove prigovore uz *La decem disputata* (1586.)«.

Rad Natali Hrbud »Recepcija djela *De fide orthodoxa* Ivana Damaščanskog u Petrićevoj *Novoj sveopćoj filozofiji*« nastavlja se, kako sama ističe, na radove V. Cvjetković Kurelec i D. Balića koji su već ukazali na vezu između Petrića i Ivana Damaščanskog, ali nastoji ponuditi dublju analizu tog odnosa. Nekoliko je ključnih mjesta u kojima se Petrić u svojoj *Nova de universis philosophia* poziva na djelo *De fide orthodoxa* crkvenog učitelja sv. Ivana Damaščanskog, prije svega u devetoj, petnaestoj, šesnaestoj i dvadeset i drugoj knjizi *Panarchije* te u petoj i sedamnaestoj knjizi *Pancosmije*.

Igor Škamperle svojim je izlaganjem »Primož Trubar i Matija Vlačić Ilirik: podudarnosti, odnosi, razlike« pokazao da, unatoč činjenici da između Primoža Trubara i Matije Vlačića Ilirika postoje brojne dodirne točke, njihova misao otkriva i bitne razlike koje se prije svega pokazuju na konfesionalnom, ali i operativnom planu.

Prepiska Andrije Dudića, koja obuhvaća gotovo dvije tisuće pisama različite tematike i adresata, tema je izlaganja Vanje Flegar naslovljenog »Razvrstavanje korespondencije Andrije Dudića (1533.–1589.)«. Dudićevu korespondenciju nastalu u razdoblju od 1554. do 1580., objavljenu pod naslovom *Epistulae I–VI* u izdanju Instituta za filozofiju i sociologiju Poljske akademije znanosti i Instituta književnih studija Mađarske akademije, Flegar je razvrstala prema vremenu nastanka, jeziku, društvenom položaju korespondenata i tematici.

Ivica Martinović u svome je izlaganju »Vlačičeve metodološko djelce *Declaratio tabulae trium methodorum theologiae* (najranije 1558.)« predstavio ovo Vlačičevo kratko djelo, nastalo najvjerojatnije za vrijeme njegove profesure u Jeni. Spomenuto djelo pedagoškog je karaktera, namijenjeno studentima, u kojemu Vlačić tumači tablicu s tri crteža kojima se služi kako bi čitateljima uspješno objasnio upotrebu triju logičkih metoda u teologiji.

U izlaganju »Prisutnost Jurja Dragišića u digitaliziranim djelima iz 16. stoljeća« Bruno Čurko istaknuo je da su nakon 1500. godine tiskana samo dva Dragišićeva djela (*Defensio praestantissimi viri Ioannis Reuchlin*, 1517.; *Artis dialectices praecepta vetera ac nova miro artificio conscripta*, 1520.), oba dostupna u digitaliziranim bibliotekama (*Google Books* i *Digitalna baština* Instituta za filozofiju u Zagrebu). Čurko je također izložio i popis dostupnih digitaliziranih djela iz 16. stoljeća u kojima se navode Dragišić i njegovi radovi.

Prikaz dobivenih rezultata pretraživanja digitalnih knjižnica dao je i Marin Martinić Jerčić u izlaganju naslovljenom »*Flaciana* (1553.–1562.) u digitalnim knjižnicama«. Njegovo istraživanje digitaliziranih djela Matije Vlačića Ilirika, provedeno u razdoblju od 15. do 28. kolovoza 2014. godine, pokazuje da se najveći broj djela ovoga protestantskoga teologa može pronaći u digitalnoj knjižnici Münchener Digitalisierungszentrum (MDZ) pri Bayerische Staatsbibliothek, a zastupljena su i u domaćim digitalnim bibliotekama i zbirkama, od kojih treba izdvojiti mrežnu stranicu Flacius.net i *Digitalnu baštinu* Instituta za filozofiju u Zagrebu.

Temeljna gledišta Ivana Brattija izložena u djelu *Discorso della vecchia et nuova medicina, nel quale si ragiona delle cose ritrovate à nostri secoli, et particolarmente dell'oro artificiale* (Venecija, 1590., 1592.) čine tematsku okosnicu izlaganja Snježane Paušek-Baždar »Uvid u alkemijski tekst Ivana Brattija, prvog hrvatskog paracelsusovca«. Bratti nije značajan samo kao prvi hrvatski paracelsusovac koji vjerno slijedi učenje o ulozi alkemijskog umijeća u pripravi lijekova nego je i jedan od prvih prirodoslovaca u Europi koji je dao opis »pitkog zlata«.

Završno izlaganje, naslovljeno »Prisutnost Platonove filozofije u djelu *De essentiis* Hermana Dalmatina«, održala je Erna Banić-Pajnić. Hermanova je misao u spomenutome djelu prožeta elementima različitih filozofskih tradicija (platonizam, aristotelizam, hermetizam), od kojih su do sada u većoj mjeri sagledani utjecaji Aristotelove filozofije. Iz tog je razloga rad Erne Banić-Pajnić usmjeren na

istraživanje obilježja Hermanova »platonizma«, odnosno »novoplatonizma« i mogućih arapskih izvora njegova poznavanja Platonove filozofske misli.

U okviru simpozija održano je predstavljanje trideset i devetog godišta časopisa *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 39/1–2 (77–78) (Zagreb: Institut za filozofiju, 2013, 656 str.). O ovom opsegom vrlo bogatom broju, s kojim se predstavilo i novo uredništvo, govorili su Erna Banić-Pajnić, Mihaela Girardi-Karšulin i Željka Metesi Deronjić, koje su se ukratko osvrnule na sadržajni dio objavljenih tekstova, te sam urednik Ivica Martinović koji je u svojem obraćanju istaknuo da *Prilozi* nastavljaju s davno preuzetom »krasnom zadaćom« (F. Marković) koja se sastoji u brizi za duhovno nasljeđe, ali i svijesti o važnosti daljnega rada na istraživanju hrvatske filozofske baštine. Prezentirana je također i *Digitalna baština* Instituta za filozofiju u Zagrebu. O značenju spomenute digitalne baštine dostupne na mrežnim stranicama Instituta za filozofiju kao i o poteškoćama vezanima za takav ambiciozan projekt govorio je Marin Martinić Jerčić.

Naposljetku, valja istaknuti da se od 24. do 26. rujna održao drugi po redu *Znanstveni inkubator* koji je, vođen idejom da se srednjoškolicima približi rad na znanstvenim istraživanjima, ove godine okupio učenike i njihove nastavnike iz Zagreba, Obrovca i Splita.

Okupljeni izlagači na simpoziju »S Petrićem u žarištu: Hrvatski filozofi u europskom kontekstu« svojim su uspješno prezentiranim istraživačkim rezultatima pridonijeli ostvarenju inicijalno zamišljenih zadataka ovoga znanstvenoga skupa, potvrdivši tako neiscrpnost otvorenih tema i problema hrvatske filozofske baštine.

Željka Metesi Deronjić

2. Znanstveni inkubator

Tijekom 23. Dana Frane Petrića provedena je završna aktivnost projekta popularizacije znanosti *Znanstveni inkubator – trening za znanstvena istraživanja* (24.–26. rujna 2014.). Tema ovogodišnjega *Inkubatora* bila je »Znanost, demokracija, društvo«.

Projekt *Znanstveni inkubator* provodi konzorcij udruga: Hrvatsko filozofsko društvo, Hrvatsko bioetičko društvo i Udruga »Mala filozofija«. Središnju aktivnost projekta pred-

stavljala je prezentacija rezultata istraživanja kojima su se učenici bavili u ranijim fazama projekta te njihovo sudjelovanje u radu znanstvenoga skupa. Ove godine u provedbi projekta sudjelovali su učenici Gimnazije Lucijana Vranjanina iz Zagreba, Srednje škole Obrovac i Privatne srednje škole Marka Antuna de Dominisa iz Splita.

Mentori Ivana Bogović (Zagreb), Darko Tokić (Obrovac) i Tina Marasović (Split) zajedno s učenicima odredili su teme kojima su odgovorili na središnju temu ovogodišnjega *Inkubatora*. Tako su Iris Grgurev, Stela Klobas, Luciana De Pol i Margarita Katušić iz Privatne srednje škole Marka Antuna de Dominisa za završno izlaganje obradili temu »Utjecaj znanosti na društvo«, Lucija Jurjević, Ivana Župan, Lucija Josić i Mario Tot iz Srednje škole Obrovac istražili su temu »Demokracija kroz povijest«, a Lovro Mifka, Nikola Kraljević, Dunja Koletić i Jure Marti iz Gimnazije Lucijana Vranjanina bavili su se istraživanjem »Povijest demokracije«. Učenici su za svoja izlaganja pripremili i sažetke na hrvatskom i engleskom jeziku koji su, uz program i adresar sudionika, objavljeni u publikaciji 23. *Dana Frane Petrića*. Završna izlaganja prezentirana su na zavidnoj razini te su učenici pokazali visoku motiviranost i zainteresiranost za aktivan istraživački rad. Tijekom *Inkubatora* učenici su također imali prilike sudjelovati u radu znanstvenoga simpozija »S Petrićem u žarištu«, što im je omogućilo kontakte s potencijalnim budućim kolegama, uglednim znanstvenicima.

Završetak 2. *Znanstvenog inkubatora* bio je popraćen i dodatnim događanjima. Maša Marić, dobitnica brončane medalje na Međunarodnoj filozofskoj olimpijadi (2014., Vilnius, Litva) na okruglome stolu podijelila je svoja iskustva oko pripreme i sudjelovanja na međunarodnome natjecanju. Pavo Barišić održao je javno predavanje na temu »Demokracija i javnost«, Bruno Ćurko sokratsku radionicu »Definiranje demokracije«, dok je tema radionice koju je vodila Ivana Zagorac bila »O slabima i jakim u društvu jednakih«. Nakon završetka učeničkih prezentacija i rasprave, sudionicima su podijeljene diplome, koje su im na svečanoj dodjeli uručili predsjednik Gradske skupštine Grada Cresa Marčelo Damijanjević, predsjednik Programskog odbora simpozija »S Petrićem u žarištu« Ivica Martinić te u ime Cresanke d.d. direktorica hotela *Kimen* Mirjana Parat. Uz diplome, svi učenici i škole sudionici dobili su pakete knjiga objavljenih u izdanju Hrvatskog filozofskog društva. *Inkubator* je završen »Filozofskom večerom«, uz razgovore i igre s filozofijskom tematikom.

Uz učenike srednjih škola, u rad ovogodišnjega *Inkubatora* bili su uključeni i učenici 4.

razreda Osnovne škole Frane Petrića iz Cresa. Bruno Ćurko je kroz radionicu »Zašto želimo biti znanstvenik?« uveo učenike u svijet znanosti te ih upoznao s osnovama znanstvenih istraživanja i zadacima znanosti. Učenici su bili posebno oduševljeni time što su imali prilike upoznati »pravoga znanstvenika«.

Projekt su poduprli Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, Gradski ured za obrazovanje, kulturu i sport Grada Zagreba, Hrvatska elektroprivreda te Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije. U realizaciji projekta pomogli su i Turistička zajednica Cres, hotel *Kimen*, uprava Grada Cresa te škola u Cresu koja je bila domaćinom javnih predavanja i dvije radionice.

Uspješna realizacija *Inkubatora* i pozitivne reakcije učenika i njihovih mentora motiviraju za nastavak organiziranja ovoga projekta.

Mira Matijević

Ciklus tribina »Bioetički utorak«

Svakog prvog utorka u mjesecu zagrebački studenti i ne-studentski zaljubljenici u bioetiku okupljaju se u konferencijskoj dvorani 2. kata knjižnice Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Razlog okupljanja je izvrstan ciklus tribina *Bioetički utorak* koji dovodi stručnjake iz različitih znanstvenih disciplina da bi, zajedno s publikom, rješavali mnoga moralna i etička pitanja nametnuta novom povijesnom epohom. Omogućen je zahvaljujući zagrebačkoj podružnici Hrvatskog bioetičkog društva i organizacijskom timu koji čine studenti Nikolina Ćavar, Rahela Jug, Marko Kos i Marko Kučan. Sponzori *Utoraka* su Grad Zagreb i Filozofski fakultet u Zagrebu. Tijekom jeseni i zime 2014. održane su četiri tribine o četiri različite teme: u listopadu održana je tribina »Moralne implikacije čipiranja ljudi«, u studenom »Utjecaj robotizacije na nezaposlenost«, u prosincu »Kolonizacija svemira« te u siječnju »Bioetika i sestrinstvo«.

Tribina u listopadu bavila se temom »Moralne implikacije čipiranja ljudi« s gostom-izlagačem umirovljenim profesorom Fakulteta strojarstva i brodogradnje Sveučilišta u Zagrebu, prof. dr. sc. Igorom Čatićem. Je li čipiranje ljudi doista pametna medicinska strategija za konstantno praćenje zdravlja pacijenata ili sustav nadzora? Ako je sustav nadzora, kome ide u prilog katalogizirati ljudska bića i zašto? Također, kako ga izbjeći i/ili

regulirati? Ako nam čipiranje bude nametnuto zakonom ili nekim drugim načinom, što će ova prisilna kiborgizacija ljudi učiniti našem zdravlju i pravu na autonomnost i slobodu? Osim upućivanja na ova bitna bioetička pitanja, profesor Čatić govorio je o različitim vrstama čipova i njihovim funkcijama, a kao filozof-amater, i o utjecaju prisilnog čipiranja na zdravlje i mentalno-tjelesnu autonomnost pojedinaca. Zaintrigirana publika pokušala je u raspravi odgonetnuti odgovore, odgovore koji se tiču naše bliske budućnosti, a čija će se realizacija, vjerojatno, odvijati pod budnim okom »Velikog brata«.

Na tribini u studenom, »Utjecaj robotizacije na nezaposlenost«, izlagali su aktivist Baze za radničku inicijativu i demokratizaciju (BRID), Bojan Nonković, prof. dr. sc. Bojan Jerbić, voditelj Laboratorija za projektiranje izradbenih i montažnih sustava Fakulteta strojarstva i brodogradnje i prof. dr. sc. Jasminka Lažnjak s Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Tema tribine potaknuta je rastućom industrijalizacijom i mehanizacijom proizvodnih pogona koji pridonose robotizaciji samog proizvodnog procesa. Ono što je započelo kao utopijska ideja oslobađanja ljudi od najtežih fizičkih poslova i otvaranje prozora novim slobodama, danas se, najčešće, koristi kao bijeg od zapošljavanja ljudske radne snage, čime dolazi do porasta nezaposlenosti i izumiranja nekih zanimanja. Bojan Nonković je govorio o Marxu, kapitalu i temeljima kapitalizma. Smatra da je ovaj novi trend, trend obučavanja ljudi da zapovijedaju strojevima, umjesto obučavanja ljudi za određeni zanat, zapravo problem koji se najjače manifestira od faze postfordizma, a dolazi s američkog tržišta. Također, smatra da kapitalist treba konstantno ulagati u proizvodni proces, a umjesto toga, kapitalist ulaže jednom, i to u radnika koji je jeftin (jer ga je lako obući) i zamjenjiv, čime dolazi do univerzalizacije postojećih i izumiranja »starih« zanimanja. Kaže da je nevjerojatan paradoks činjenica da se robotizacija proizvodnog procesa povećava, a mi danas radimo duže i teže no ikada prije u povijesti. Bojan Jerbić robotiku naziva razvojnom strategijom modernog doba, iako robotičko doba traje već posljednjih 50 godina. Prema podacima Europe Robotics Coordination Action, korištenjem jednog milijuna robota otvoreno je 3 milijuna radnih mjesta. One disproporcije koje se događaju pri upotrebi robota i padu zapošljivosti događaju se zbog neusklađenog razvoja i smjera u kojem se naša civilizacija razvija. Jasminka Lažnjak govorila je o razlici između tehnološkog determinizma (koji smatra da tehnologija konstruira društvo, njegovu kulturu, socijalnu strukturu ili povijest) i socijalnih

konstruktivista ili teorije socijalne konstrukcije tehnologije (koja kaže da se tehnologija oblikuje prema zahtjevima i potrebama društva). U svom izlaganju pronašla je svojevrsan konsenzus između mišljenja Nonkovića i Jerbića, smatrajući da će doista doći do gubitka niskoplaćenih poslova i niže stručne spreme, ali, također, i do otvaranja novih zanimanja i novih radnih mjesta poput kreiranja videoigara, dizajniranja softvera, servisa i prodaje elektronike i sličnoga. Također nam donosi zanimljiv podatak da je u SAD-u zaposlenost porasla s 29 milijuna na 130 milijuna radnika kao rezultat uvođenja tehnologije u proizvodni proces. Naknadna rasprava vodila se kao misaoni eksperimenti za publiku i izlagače. Maštalo se i raspravljalo o društvu u kojem je sav posao robotiziran, o preraspodjeli kapitala kao nužnosti za smanjenje nezaposlenosti te o pitanju postoji li mogućnost njegove preraspodjele bez prolijevanja krvi.

Prosinačka tribina »Kolonizacija svemira« dovela je goste-izlagače doc. dr. sc. Davora Horvatića sa Zavoda za teorijsku fiziku čestica i polja zagrebačkog Prirodoslovno-matematičkog fakulteta i studenta antropologije i filozofije s Filozofskog fakulteta u Zagrebu te stručnjaka za futurologiju Zdravka Popovića. Horvatić je započeo izlaganje pitanjem za cijelu publiku: »Koji je jedini realno mogući scenarij kolonizacije svemira?«. Iako se publika trudila pronaći odgovore u najočitijim stvarima poput proširenja Sunca, prenapučenosti ili ekološke katastrofe, Horvatić je uspješno uspio izmanevrirati ostanak na Zemlji. Eksplozija Sunca će se dogoditi za 5 milijardi godina, daleko više no što postoji višestanični život, što ga ne čini potpuno uvjerljivim scenarijem. Prenapučenost se lako riješi ratovima, a ekološke katastrofe su previše spekulativne da bismo ih uzimali kao solidne znanstvene činjenice. Jedini realan scenarij, objasnio je, jesu geotermalni izboji koji (ako zbog pritiska i vrućine ne oduzmu život u trenutku) ostavljaju iza sebe debele slojeve prašine, što zaklanja Sunce, i debele slojeve pepela na tlu, što ostavlja mrtvu pustolu, nesposobnu za ikakvu obradu i hranu. Međutim, ljudi trenutno nemaju dovoljno znanja ni dovoljno razvijenu tehnologiju da bi mogli uopće razmišljati o napuštanju Planete, a kamoli o koloniziranju drugih planeta. Prvi i najvažniji razlog je manjak tehnologije koja nas može prevesti svemirskim prostranstvima, a odmah je potom manjak tehnologije za teraformiranje Planete i kreiranje zatvorenih sustava za održavanje života. Unatoč tim problemima, postoje razne tvrtke i organizacije diljem svijeta koje intenzivno rade na takvim projektima. Jedan od njih je Elon Musk, generalni direktor Space X. Time se postavlja

pitanje moralnosti, praktičnosti i posljedica dozvoljavanja privatnoj tvrtki da istražuje i projektira kolonije u svemiru. Tko će imati na njih pravo i tko će ih smjeti naseliti? A dozvolimo li samo najboljima da, potencijalno, spas pronadu u svemiru, jesmo li bolji od Arijevaca i Nacista, bila su pitanja na koje smo zajednički pokušali pronaći odgovore. Zdravko Popović nas je upoznao s temeljnim pojmovima futurologije, poput astrogeologije, komparativne meteorologije, abiogeneze, egzologije i ksenologije, te objasnio izuzetnu važnost futurologije u bioetici. Govorio je o znanstvenoj fantastici kao komentaru na društvo i tehnologiju, ali i kao važnima za misaone eksperimente i propitivanja o posljedicama današnjih odluka o budućnosti. Upoznao nas je i s *role-playingom* (igre uloga) poput *Blue planet* ili *Transhuman space* koje, osim zabavi, služe i kao misaoni eksperimenti za prepoznavanje i moguće rješavanje bioetičkih problema proizašlih iz takvih pitanja. Rasprava se vodila oko *Star Trek* tehnologije te *warp* i *transwarp* pogona (koji bi bili mogući kada bismo imali dovoljno znanja preraspodijeliti energiju na takav način, tvrdi Horvatić), a posebno se dotakla i prvog *Big Brothera* u svemiru, s kartom u jednom smjeru, tvrtke *Mars One*.

Posljednja tribina, održana u siječnju na temu »Bioetika i sestrinstvo«, govorila je o nužnoj povezanosti bioetike i medicine (pogotovo s obzirom na rođenje bioetike unutar etičkih pitanja proizašlih iz medicinske prakse) te posebnom položaju medicinskih sestara i tehničara koji, osim medicinske, imaju i važnu socijalnu ulogu. Izlagale su dr. sc. Sonja Kalauz sa Zdravstvenog veleučilišta Zagreb i aktivistica BRID-a Ana Vračar. Kalauz je razjašnjavala mnoge uloge medicinskih sestara i tehničara te naglasila njihovo podcjenjivanje u društvu i samoj praksi. Praksa medicinskih sestara i tehničara nije laka od samog trenutka njihovog inicijalnog obrazovanja. Etiku i bioetiku predaju stručnjaci poput sociologa (koji se bave sociologijom unutar sestrinstva) i teolozi, iako nije jasno gdje su teolozi mogli steći medicinsko iskustvo. Sustav obrazovanja medicinskih sestara je neriješen, a mi smo još uvijek vrlo neiskusni u njegovoj provedbi. Kada dobiju diplomu i priključe se medicinskom timu, sestre i tehničari se ne doživljavaju kao ravnopravni članovi. Njihov posao je drugačiji od liječničkog te obuhvaća širi spektar struka. Primjerice, ne brinu se samo o zdravstvenom stanju pacijenata nego im često pripada i teška uloga priopćavanja bolesti pacijentu, a tek od tog trenutka kreće njihov »stvarni« posao, odnosno psiho-fizička briga o pacijentu i psihološka podrška. Često su i jedini koji pacijentima objašnjavaju sam pro-

ces i tijek liječenja te način na koji će provoditi ostatak života. Bez obzira na ogromnu količinu i laku dostupnost literature na hrvatskom i stranim jezicima, medicinske sestre i tehničare se i dalje smatra »samo« medicinskim sestrama i tehničarima, bez poštovanja za širok spektar njihovih radnih obaveza. U takvom okruženju kod njih se stvara osjećaj bespomoćnosti i manje vrijednosti, a oni kao takvi trebaju pružiti punu skrb, njegu i podršku pacijentima. Njihov položaj nije nimalo zavidan i uopće ne čudi da streme potpunom autonomnosti svog zanimanja. Vračar je govorila *outsourcingu* u sestrijskoj struci. *Outsourcing* počinje od malih, naoko nevažnih kadrova u bolnicama. Primjerice, trenutno u Dalmaciji vlada *outsourcing* djelatnika za pranje rublja. S obzirom na to da bolnice smatraju da je zapošljavanje osoblja za pranje rublja, kuhanje, čišćenje i slično distrakcija i bespotreban trošak, postavlja se pitanje tko će te poslove obavljati vikendom kada privatne tvrtke, iz kojih se dotični kadar zapošljava, ne rade. Odgovor je jasan – medicinske sestre i tehničari. Time oni dobivaju niz *dodatnih* zadataka, a za istu cijenu podcjenjivanja. S ovih rubnih zanimanja najčešće se ide sve dublje i dublje, sve dok se ne zaključi da bolnica ne treba, primjerice, svoju dijagnostiku i tako se cijeli niz zdravstvenih struka »autsorsa« i privatizira, a zdravstvena skrb postaje sve teže dostupna pacijentima. U međuvremenu, nebrojeni medicinski tehničari i sestre dobivaju otkaze u bolnicama, a potom se zapošljavaju u agencijama koje te iste bolnice unajmljuju, samo sada tehničari i sestre imaju manju plaću i manje zaštite. Trenutno je u hrvatskom zdravstvu zaposleno oko 33 000 medicinskih tehničara i sestara. Brojka izgleda prevelika i neodrživa, iako je u praksi ona premala. Slika je jednako loša i u SAD-u i Velikoj Britaniji gdje je zdravstvo u takvom stanju da se polako napušta ideja *outsourcinga* koja se pokazala preopasnom za sustav medicinske skrbi. Naknadna rasprava vodila se oko sustava obrazovanja medicinskih tehničara i sestara, važnosti postavljanja pitanja o njihovom statusu u društvu (jer direktno utječu na kvalitetu brige o pacijentima, ali i njihovu samorefleksiju) te se kritizirao takav neoliberalni model upravljanja medicinskom strukom, koji ne ide na ruku nikome.

Zimski ciklus tribina rezultirao je većim obujmom znanja i uvida u neke tekuće društvene probleme, a završen je u ugodnoj atmosferi i s pozitivnim kritikama. Organizatori i moderatori su se svojski trudili pružiti zagrebačkoj publici dodatan edukacijski program i odlično osmišljen sustav za promicanje i poticanje kritičkog mišljenja. Dovedi su zanimljive predavače, prepune novih informacija, animirali

znanja i interakcije željnu publiku te pružili sigurno utočište svima zainteresiranima za aktivno sudjelovanje u kreiranju i usmjeravanju društva i njegovih problematičnih diskursa. Publika ih je, zauzvrat, nagradila željom za jednako dobrim druženjima i u proljetno-ljetnom ciklusu.

Suzana Krčmarek

Predavanje Ede Pivčevića **»Dobrovoljna eutanazija«**

Odjel za filozofiju Matice hrvatske, Udruga za promicanje filozofije i Hrvatsko kulturno društvo Napredak organizirali su 23. listopada 2014. godine u Velikoj dvorani Matice hrvatske predavanje prof. dr. sc. Ede Pivčevića (Sveučilište u Bristolu) pod naslovom »Dobrovoljna eutanazija«.

Konceptualno gledano, predavanje je sadržavalo tri argumentacijska bloka kojima je Pivčević pokušao dovesti problem eutanazije do razlučivog rješenja. U uvodnoj riječi, predstavio je poznati britanski slučaj Tonyja Nicklinsona, moždanim udarom hendikepiranog čovjeka kojem je sud odbio zahtjev za dobrovoljnom eutanazijom, a koji je onda svojom voljom, odbijajući hranu (navodno u sklopu upale pluća, tvrde drugi izvori), preminuo 22. kolovoza 2014. godine. U Europi, uz Belgiju, Nizozemsku i Luksemburg, u kojima je eutanazija legalizirana i regulirana, zbog publiciteta Nicklinsonova slučaja porasle su šanse da će Velika Britanija biti iduća zemlja na popisu zemalja s legalnom eutanazijom u kritičnim slučajevima. No, prije poentiranja s Nicklinsonom u zadnjoj fazi argumentacije, Pivčević je najprije odlučio razmotriti egzistencijalističku teoriju o odnosu života i smrti, a potom radikalnu Kantovu teoriju moralnosti.

Pivčević određuje smrtnost – vremenitost – kao biološku činjenicu i ontološku slučajnost, pridajući čovjeku samo izvjesnost da se umire, ali ne i da se mora umrijeti. Slijedeći Kierkegaardove riječi da je »čovjek bolestan na smrt«, sugerira da u čovjeka vlada svjesnost o smrti i da se po tome razlikuje od drugih živih bića, a iz čega proizlaze osobne duševne krize i društveni problem. Za egzistencijaliste, međutim, tvrdi da izvlače problematične zaključke jednom kada počnu s povezivanjem smrtnosti, bitka i nebitka, naime jednom kada čovjekovu svjesnost o vremenitosti tretiraju kao mjesto pokazivanja smisla bitka u odnosu

spram nebitka. Za Pivčevića to povlači tezu da sve što jest nastaje iz ništavila, a što nalazi problematičnom tezom, ako uopće smislenom tezom, koju filozofi egzistencije ne dokazuju i koju Pivčević nalazi protu-zdravorazumskom. No, ako i pretpostavlja da se ne kosi s nalazima prirodne znanosti, teza o potrebi za postojanjem ništavila na temelju svjesnosti nije održiva jer ne postoji izravna veza između dva fenomena. Filozofi egzistencije previše toga iščitavaju iz ljudske smrti (iz bivstvovanja, to jest iz gerunda, koji sugerira djelatno stanje, a ne entitet) te Pivčević kategorički odbacuje cjelokupnu raspravu.

Tvrdeći da ga ne zanima smrt kao metafizički simbol ili kao biološko rastakanje ili fizička katastrofa, prebacuje raspravu na moralni aspekt usmrćenja. Točnije, zanimaju ga tri slučaja: je li moralno i pod kojim uvjetima namjerno oduzeti život drugome, svjesno riskirati vlastiti život i sam sebi oduzimati život. Iako će se usmjeriti na treće pitanje, uzima vremena kratko se osvrnuti na prva dva slučaja. U prvom slučaju, u pitanju namjernog oduzimanja života drugome, Pivčević na primjeru ukidanja smrtno kazne, poradi mogućnosti slučajnog lišavanja nevinog čovjeka života, želi svratiti pozornost na to da se ovdje ne radi o pitanju moralnosti, nego da se radi o manjkavosti pravnog sustava zbog kojeg nije moguće ispravno provesti ideju smrtno kazne. U primjeru samoobrane Pivčević pak ističe da se ovdje pojavljuje moguća situacija u kojoj ne mora biti nemoralno drugome oduzimati život. Navodeći i neke druge primjere, kanalizira raspravu prema, sažeto, sljedećoj binarnoj opreci: kategorička dosljednost moralnog kriterija naspram konsenzualnog i kontekstualnog moralnog kriterija. Drugim riječima, nastoji pokazati, što će se posebno pokazati u završnoj fazi argumenta i raspravi, da je uvijek moguće pronaći slučaj okolnosti u kojem neko kategorička određenje moralnosti nije održivo, podjednako u privatnoj i javnoj, nacionalnoj i internacionalnoj sferi, pokazujući pritom, naročito po pitanju drugog slučaja – slučaja žrtvovanja – u kojem suprotstavlja žrtvovanje za, primjerice, dobrobit većine i terorističko žrtvovanje pod nedokazivom istinom, povezanost deontološkog kriterija i konzekvencijalističkog kriterija. U dva koraka, Pivčević ulazi u »polemiku« s Kantom kao autoritetom po pitanju imperativnosti moralnog zakona izvedenog isključivo racionalnim sredstvima.

Problem samoubojstva pokreće pod pitanjem moralne opravdanosti nakon samovoljne odluke motivirane zaključkom o nevrijednosti nastavljanja življenja. U filozofiji Kanta nema okolnosti pod kojom je samoubojstvo opravdivo jer ne nosi objektivnu valjanost, dakako,

na temelju pada na Kantovom ispitu maksime koja se pretpostavlja kao kategorički imperativ. Pivčević ne ulazi u diferenciranje maksima i uvjeta ispita, osim što navodi da samoubojstvo ne može biti odluka racionalne osobe – to jest ne može biti racionalan čin. Pivčević navodi Kantov stav o sebezljublju osobe koja se želi lišiti života, no ističe da je takvo što u vidu kategoričkog imperativa dopustivo samo u Kantovom primjeru. Ako se, međutim, uzme slučaj koji je čest, naime da se samoubojica često lišava života upravo jer se više ne voli i život ne podnosi, onda kategorički imperativ postaje upitan. U drugom Kantovu slučaju, slučaju praktičkog imperativa, kada se u obzir uzima samosvrhovitost čovjeka i, prema Kantu, samoubojica ga krši pretvarajući sebe u sredstvo postizanja cilja koji nije samosvrhovitost čovjeka (ne može se racionalno htjeti uništiti ono što čovjeka čini čovjekom), Pivčević tezu kategorički odbacuje navodeći da svrhovitost i autonomija u Kanta ne mogu nositi rješenje problema, naime prema tome što, zaključuje Pivčević, moralnost nije temeljena na apstraktnom samozakonodavstvu, nego na slobodi biranja raspoloživih opcija, na bazi hipotetičkog imperativa koji ovise o situaciji u kojoj se nalazi i ciljevima koje želi postići. Usputno negirajući Kantov stav o laganju, Pivčević zaključuje da se npr. usred neopravdanog nacističkog progona Židova ne može osobu koja laže o mjestu skrivenih Židova nazivati nemoralnom zbog laganja. Kazivanje istine ovdje je moralno upitno. Time raskida s Kantom jer smatra da Kant posve isključuje socijalni, društveni, geopolitički kontekst, premještajući raspravu u konzekvencijalističko-utilitaristički blok, odnosno neizrečeno se naginjući na ideju dvojnosti morala s obzirom na privatno i javno, dakle na tradiciju u njanjanju ruku makijavelijanskih uvida.

Pivčević problem gura dalje, smatrajući da suvremeni opći konsenzus o priznavanju prava na samoubojstvo više ne postavlja problem samoubojstva toliko moralno upitnim koliko su upitni slučajevi uplitanja treće osobe – pomaganje – u izvršavanje samoubojstva, bez obzira tko bili. Problema treće osobe i moguće eksploatacije Pivčević se slabo dotaknuo, a kratka rasprava nije dala jasna rješenja. Umjesto toga, vraćajući se na situaciju s Nicklinsonom, Pivčević utvrđuje da se u odluci o lišavanju života moramo baviti jedino uvjetima svjesnosti i slobodne odlučnosti osobe o kojoj se radi, a koja je odlučila produžiti ili oduzeti si život. Ni jedan drugi razlog, kriterij, mišljenje ili stav ne smiju biti uvaženi jer nisu racionalni. Slično, ako to osoba nije u stanju napraviti, Pivčević u mjeri pomnog i opreznog odlučivanja svodi problem na neposredne odluke drugih osoba koje su za njih

zadužene. Raspravljajući su pritom bili skloni uzimanju financijskog stanja u obzir i razmatranju negativnih posljedica prolongiranja života koje uzrokuje štetu drugima, a bolesnoj osobi ništa ne pridonosi.

Luka Perušić

Simpozij *Filozofijsko djelo Franje Markovića*

U Velikoj dvorani Palače Matice hrvatske u Zagrebu 24. listopada 2014. godine održan je simpozij u povodu stote obljetnice smrti Franje Markovića (1845.–1914.) pod nazivom *Filozofijsko djelo Franje Markovića*. Simpozij je organizirao Odjel za filozofiju Matice hrvatske, odnosno Organizacijski odbor u sastavu: Stipe Kutleša, Bojan Marotti i Petar Šegedin. U sklopu programa simpozija održano je šest većih predavanja u dva tematska bloka, za koja bismo mogli reći da su načelno predstavljala blok o Markovićevoj estetici i blok o Markovićevoj logici, uz dodatak povijesnih istraživanja. Damir Barbarić izložio je »Markovićevo tumačenje divnog i tragičnog«, Tomislav Škrbić izložio je »Karakteristike umjetničkih formi u estetici Franje Markovića«, Željka Matesi Deronjić izložila je »Divotno u estetici Franje Markovića«, Srećko Kovač izložio je »Marković i logika«, Bojan Marotti izložio je »O pojmu znaka u Markovićevoj logici«, a Stipe Kutleša je simpozij završio s temom »Markovićevo nastojanje oko istraživanja hrvatske filozofije«.

Nakon uvodnih pozdrava i napomena Stipe Kutleše i Damira Barbarića, Barbarić je započeo skup »pokušajem« razmatranja analize Markovićeve viđenja *divotnog* i *tragičnog* u horizontu estetike. Fenomen tragičnog lako se može pronaći u Markovićevo djelu kao konstitutivni dio historijskog i sistematskog, u obliku sklada i jedinstva umjetnosti, gdje joj on uz njenu vlastitu bit pridaje središnje mjesto biti umjetnosti uopće – da bude skladan izmir prividne protivnosti. Posebno mjesto zadobiva slikarstvo jer ovladava svjetlom i sjenama, naime omogućuje zahvaćanje svake pojavnosti i uzvišenih prilika, ali se bit umjetnosti u punini stječe u pjesništvu, oslobođenom mjerama, u kojem se na najprofinjniji način javlja tragedija u odnosima boli, groze, užitka i slasti, naime u oblicima katarze. Marković u tragičnom nalazi mjesto uvida u odnos lijepog (lijepo po količini u preglednoj

zornosti) i uzvišenog (lijepo van svake mjere u apsolutu). Uvid u uzvišeno Marković preuzima od Kanta i Longina, ali ga sasvim odvaja od lijepog i imenuje, namjesto uzvišenim, divotnim. Specifičnost divotnog je u utisku, naime u fenomenu koji se kroz fantaziju događa u odnosu ograničenih ljudskih sposobnosti spram apsoluta, dovodeći nas u miloćudje prepoznanja duhovnosti odriješene osjetilnog. Tragična katarza događaj je epistemičkog postignuća ovog odnosa između lijepog i divotnog.

Tomislav Škrbić zasnovao je izlaganje o umjetničkim formama u estetici Franje Markovića na Markovićevoj tvrdnji da samo neka forma može izazvati estetičku ugodu u subjekta. Markovićeva sklonost ideji forme, od Platona nadalje, koja je zapravo tip Zimmermannovog formalizma, očituje se njegovoj tvrdnji da je estetika znanost o formama ljepote na onaj način na koji je logika znanost o formi istine te nadalje, da one nose apriorni karakter koji se odnosi isključivo na tzv. umjetnička bića. Do njih je pak moguće doći jedino iskustvom, to jest: forme estetičkog pokazuju nam se iskustvom o kojemu potom tvorimo pojmove (a ne da imamo npr. estetičke pojmove), a te spoznaje u velikoj mjeri ovise o psihološkim stanjima subjekta, a ne o racionalnom (jasnom) uviđaju o estetičkom. Odatle u polemici sa Zimmermannom Marković nalazi grešku u prenošenju sustava deduktivne logike na pitanje umjetničkih formi. To nisu istovjetnosti jer estetičko ima snažnu induktivnu nastrojenost te se jedno iznalazi u općim formalno-logičnim harmoničnostima, a drugo u posebnim estetičkim harmoničnostima određenima odnosom simetričnosti i proporcionalnosti na temelju kojih se pokazuje i ono *uzvišeno*.

Željka Metesi Deronjić, u svojevrsnom srednjem putu između Barbaričevih i Škrbićevih uvida, nastavila je eksplikaciju značenja *divotnog* u Markovićevoj temeljnoj djelu o estetici, prije svega se dotičući gotovo temeljne Markovićeve misli o vlastitom projektu, to jest o onome što filozofija jest: težnja duha za dohvaćanjem trojedinstva istinitog (metafizika), dobrog (etika) i krasnog (estetika). Ono krasno razdvojeno je na lijepo i uzvišeno. U istraživanjima estetskog, od posebnog značaja jest razumijevanje uloge psihologije u pronalascima veze između osjetilnog i duhovnog (krasoćutje i miloćutje). U artikulaciji onog divotnog od posebne važnosti postaje pojam fantazije kojim dohvaćamo uzvišeno unatoč osjetilnim ograničenjima. Svako umjetničko djelo, a naročito pjesništvo, pobuđuje povezanošću osjetilnih kvaliteta, poput ritma, i psihičkih, poput milosti, koji bude u čovjeku

kreпку živost. U Markovićevoj djelu značajan je zaključak da, ukoliko duševnu i etičku ljepotu nazivamo idejom, a ljepotu zbiljskog oblika pojavom, tada moramo reći da se ideja ne očituje potpuno u pojavi, a pojava se ne zadobiva potpuno u ideji. Naša se recepcija uvijek nalazi negdje između, u težnji k uzvišenom čija obilježja pripadaju samo apsolutnom biću. Iz toga proizlazi zadatak umjetnika da aplikacijom fantazije kao modusa pojmljenja uzvišenosti postavlja ono u djelo za druge.

Srećko Kovač ukratko je izložio temeljne pojmove i fenomene koje je Marković istraživao, a koji u okvirnom smislu pokazuju narav Markovićeve logike. Prije svega, sadržaj pojma za Markovića nije tek skup koordiniranih obilježja, nego veliku važnost igra poredak obilježja. Nadalje, pojmovi ne mogu biti vječni, iako mogu težiti kakvom idealu, ali se u vremenu neprestano mijenjaju, što znači i da su opseg pojma i njegovo značenje promjenjivi. U tom procesu, svaki sud zapravo pokazuje spojivost obilježja, odnosno povezivost njihovih biti. U suštini, Marković primjenjuje lokovsko pojmljenje pojma kao funkcije koja je relativna i zavisi od činitelja do činitelja, dakle to nisu proizvoljne ideje. Kriterij za spajanje zbiljskih obilježja u zbiljski pojam dopustivo je i provjerljivo prema načelu dostatnog razloga koje se fundira u uzročnosti. S obzirom na Markovićeve dualizam spoznavanja, razvija specifičan princip ne induktivne, ne deduktivne, nego induktivno-deduktivne logike primjenjiv u ovakvoj prirodi pojma, na temelju čega onda Marković podređuje ostale discipline poput matematike ili algebre temelju logike, dakle okreće se kontra Boolea. Mnogi od elemenata Markovićeve formalizma mogu se pronaći u standardnim teorijama suvremene logike.

Bojan Marotti nastojao je artikulirati Markovićevoj poziciju s obzirom na dvije dominantne škole pojma znaka (Charles Sanders Pierce kojem je znak reprezentamen ili, još se može radikalizirati: označnik umjesto označenika, i Ferdinand de Saussure kojem je znak dvostrana pojava označnik-označenik ili, još se može radikalizirati: znak umjesto predmeta). Upravo njihov suvremenik bio je Marković, koji doduše nije razvijao teoriju znaka, ali je pojam *znaka* rabio izrazito često i specifično, prije svega ističući posebnost veze pojma (određuje bit obilježja) i riječi (vanjski čujni znak glavnog obilježja, ne kao znak pomisli). Na bazi osnovne relacije, to je Pierceova semioza. Međutim, Marković u odnosu pojma i riječi koristi karakterističan glagol »udruživanja«, što počinje rezonirati desosirovski. U razmatranju smisla pjesništva, u odnosima

jezika, riječi i glasa, glas dobiva antropološku prednost potrebitog zvučenja, koje je međutim nespojivo s riječi – ta je pozicija »jaki de Saussure«.

Stipe Kutleša je u kratkim crtama istaknuo ulogu Franje Markovića u zbrinjavanju i markiranju hrvatske filozofijske baštine. Markovićev odnos prema filozofiji općenito ističe se iznimnim zahtjevom za obvezatnosti filozofijskog baštinstva duha s ciljem utvrđenja osobnog identiteta te identiteta naroda, čime je teorijski, ali i praktički, sugerirao filozofijski *politicum* u tvorbi duhovnog tabora – domovine misli, kojom se omogućuje i tvarna domovina. U kontekstu »produkcije znanja«, zalagao se za kritičko preuzimanje filozofijske baštine, ali isključivo s obzirom na zbiljska stanja, to jest na probleme postojećeg života. Markovićev doprinos istraživanjima hrvatske filozofije prvenstveno je značaj prve, početne i dobre studije Boškovićeve filozofije koju je stavio u europski kontekst, kao i značaj poticanja filozofskih škola. Doprinos iznalaženju hrvatskog strukovnog filozofijskog nazivlja također čini važan dio utemeljenja baštine. Izuzev već spomenutih termina, primjerice: *razvrstba bića*, osjetilno ili *hoteće biće*, *uzročna međusobica*, zakoni *pritezaja* i *odboja*, *sjelo duše*, *nesijek*, kojima tvori specifični faktor voljne snage duha. Za posebno biće, za samobitnog čovjeka, pisat će *posebak*. Homogenost i heterogenost razvija u *jednobitnost* i *višebitnost*, a u razmatranju nauka dualizma i monizma, primjenjuje *jednobiće* i *dvobiće*, i tako dalje. Marković je također doprinio nazivlju iz područja logike, u potpunosti težeći eliminirati strano nazivlje (primjerice, za *objekt* će pisati *pravorijek*, za *relaciju* *obzirica*).

Zaključno, za razliku od drugih skupova Maticе hrvatske koji su uvijek primjereno popraćeni, slaba posjećenost skupa o Franji Markoviću, unatoč stručnim imenima i pravovremenim pozivima, dala je naslutiti svojevršno šire nezbrinjavanje filozofijske baštine ovih područja, kao i ponavljanje uzorka nepoštovanja s obzirom na internacionalne filozofije. Preventivno govoreći, iz toga vrijedi izvući zaključak da se oko podizanja svijesti o vrijednosti »domaće« misli valja dodatno angažirati.

Luka Perušić

Filozofski teatar 2014.

U Hrvatskom narodnom kazalištu održao se 15. studenog 2014. godine prvi »Filozofski teatar«, koji organizira filozof Srećko Horvat, a prvi je Horvatov sugovornik bila poznata postmodernistica Julija Kristeva. Kristeva je pozvana da bi predstavila svoju knjigu o svetoj Tereziji Avilskoj, a potom ocijenila trenutno stanje u Europi.

Povodom otvorenja prvog nastupa intendantica Kazališta Dubravka Vrgoč izložila je smisao jednog ovakvog, filozofskog, teatra: »Filozofija i teatar uvijek su bili u«, istaknula je, »uzbudljivom odnosu«. Nakon toga, pred punu dvoranu HNK-a izašla je Alma Prica koja je stvorila dramaturšku podlogu za kasniji razgovor čitajući dio iz novog romana Julije Kristeve. Odabrani dio je, čini se, preveden na hrvatski posebno za ovu priliku jer sam roman tad još nije bio preveden. Tijekom 45 minuta čitanja mogao se steći jasan uvid u naličje mišljenja sv. Terezije, kao i steći utisak o stilskoj spretnosti autorice teksta. »*Todo nada*« (Sve je Ništa) moglo se čuti nekoliko puta u čitanju, nakon čega bi izlaz bio u deliriju, u žudnji. Doduše, takav je mitski govor bio neprohodan većem dijelu publike, među kojima je bilo i zaigrane djece, dok je drugima, kako se činilo, bio nepotrebno dugačak. Razlog prvome može biti hermetičnost stila koji izvor ima u *jednome* i onda oko *jednoga* kruži. Razlog drugome je duljina čitanja koje bi se moglo okarakterizirati kao monotono, a ne strastveno. Izvan ovog konteksta, gledano filozofijski, sv. Terezija imala je zapanjujuće pronicljiv uvid u bit Stvari, odnosno zanimljivu mehaniku ekspliciranja biti Stvari. Riječima »*Pisati treba još, pisati u tijelo*« Alma Prica je završila svoje čitanje zaokruživši, takoreći, sentiment teksta i ujedno nagovijestivši ton rasprave.

Nakon Horvatovih uvodnih zahvala svim prisutnima i organizatorima, dijalog se prvim pitanjem dotaknuo izvora zanimanja za rad sv. Terezije, a naročito s obzirom na intelektualno zaleđe autorice romana. Kristeva je odmalena bila uronjena u religiju, iako nije vjernica, a upravo kroz opis agonije sv. Terezije zajedno s njom uranjamo u stanje transcendiranja sebe samih, u svojevršnu ekstazu. Oduvijek su je zanimali »posebni« ljudi (kao primjer navodi homoseksualce). Da bi objasnila ekstazu koju se osjeća u tekstovima svete Terezije, Kristeva se služi primjerom Lacana kada govori o ženskom užitku. *Isti*, naime, prolazi kroz riječi i spaja se s Kozmosom. Horvat se slaže s autoricom, zaključujući da je ženski *jouissance* onkraj simboličkog.

Sljedeća tema koju je voditelj otvorio tiče se stupnja u kojem je sv. Terezija uspjela sinte-

tizirati um, tijelo i duh, te moli autoricu da u tom smjeru krene dalje u izlaganje. Kristeva govori da smo mi nasljednici Grka, židovske tradicije i kršćanske tradicije, ali isto tako naglašava i da smo nasljednici sekularizma koji je u izvjesnom smislu ukinuo prethodne tradicije. »Mi smo sad u situaciji«, kaže Kristeva, »u kojoj možemo i morali bismo prevrednovati naše nasljeđe«. U tom smislu trebamo se vratiti na određene povijesne momente re-interpretirajući ih. Recimo, treba se vratiti na tumačenje djela svete Terezije. (Sveta Terezija rođena je 1515. godine i 2015. se obilježava pet stotina godina od njezina rođenja, a UNESCO povodom te obljetnice priređuje slavljе.) Kristeva nastavlja govoreći o tome da je Terezija bila »opijena vokabularom svog vremena«. Ona opisuje visoke duhovne doživljaje jezikom tjelesnosti, gotovo fiziološki. Uvodi metaforu vode koju Kristeva tumači kao osjećaj gubitka cjeline tijela. Također autorica vidi u metafori vode fuziju između tjelesnosti (vagine) i božanske moći koja oploduje. »Treba čitati Tereziju kao nastavak *Pjesme nad pjesmama*«, rekla je Kristeva, vraćajući se na metaforu vode i izvod iz tekstova same Terezije: »To je voda koja me čini aktivnom«. (Sveta Terezija je u deset godina otvorila deset samostana.) Kako bi se uvelo svetu Tereziju u kontekst religije, te razjasnilo njeno mjesto u tom kontekstu, Kristeva publici objašnjava tko su mistici. Koncentrira se na žene: »Većina mistika su žene koje niječu sebe«, doduše, Terezija nalazi snagu u erotičkom iz čega izlazi i njezin stil. Ona je svjesna da nije filozof, štoviše, više puta to ponavlja. Pisanje je Tereziji način razumijevanja. »Iskustvo svete Terezije također je«, nastavlja Kristeva, »početak baroka«. Ako smo uz autoricu, tad možemo uvidjeti da bez tog iskustva ne bi bilo Mozarta, Diderota, *libertinage*, Casanova, Voltairea, Rousseaua (iako to zvuči pretjerano i pomalo neozbiljno, autorica vjerojatno ovdje karikira da bi osvijestila važnost svakog *povijesnog događaja*). Autorica nagovara na vraćanje povijesti i učenju iz povijesti: »Mi danas ne znamo što nam naše nasljeđe donosi«, zaključuje ona, uz napomenu da je, iako mistik, sv. Terezija 1970. godine proglašena prvom naučiteljicom Crkve.

Srećko Horvat ovdje primjećuje paradoks: »Nije li čudno da imamo svetu Tereziju kao prvu naučiteljicu Crkve, a s druge strane tako nepošten i neravnopravan odnos prema ženama u i *izvan* Crkve?« Kristeva u tome nije vidjela paradoks. Mora se napraviti fina distinkcija između mistika i, recimo, časnih sestara koje obavljaju svoju dužnost. »Mistika je unutarnje isključenje katoličanstva«, kaže Kristeva. To su rijetki ljudi, čudni ljudi. Tere-

zija je mistik, stoga je od Crkve tolerirana (što i dalje ne pokazuje zašto je proglašena naučiteljicom, a to nije samo vanjski već i unutarnji paradoks same Crkve – Horvat je dobro primijetio, no na temu se nisu vraćali). Misticismizam je samo srce kršćanstva, koje kanon iz različitih razloga ne može prihvatiti. Mistici dovode u pitanje i samo postojanje Boga, recimo, sv. Terezija piše: »Bog je Sve i Ništa«. Oni otvaraju put filozofiji, iako nisu filozofija sama. Terezija izlazi ženstveno i predana je temi, ali nije filozof, njezin je pogled na religiju fikcija. No, kako kaže Husserl: »Fikcija je vitalni dio svih znanosti duha«. Ne možemo se baviti znanošću duha samo uz pomoć hladnih koncepata. Kristeva zaključuje da će stanje u Crkvi ostati nepromijenjeno, čime misli na odnos prema misticima. Crkva želi zadržati svoje temeljne tradicionalne vrijednosti i postavke. Crkvi ne odgovara ateistička »istina, koja nije apsolut, već svakodnevna borba«, kako je rekao Benedikt XVI. jednom prilikom na skupu koji je slušala i Kristeva. Nama je, doduše, cilj doći do antropološke istine koja se odražava kao potreba za vjervanjem. To je, smatra Kristeva, dobar početak i za kritiku samog vjervovanja.

Horvat i Kristeva dalje su razgovarali o odnosu francuskog i bugarskog, koji je autoričin materinji jezik. Kroz šalu autorica zaključuje da joj je materinji jezik sad francuski, što se učvrstilo nakon što je na francuskom bila majka. Na francuskom također izražava svoju erotičnost. Kristeva je objasnila da je na francuskom isto tako doživjela svoj intelektualni i akademski rad te ne bi na svom materinjem jeziku mogla izraziti ono što može izraziti na francuskom jeziku. U zbroju, zaključak je da se na stranom jeziku Kristeva osjeća slobodnije (iako Ciorana naziva jadničkom kada se boji zarobljenosti u materinjem rumunjskom). Horvat je potom naveo diskutabilan tekst Julije Kristeve pod nazivom *Bugarska, tugo moja*. U njemu piše kako Bugari pate od korupcije, nasilja, netrpeljivosti u društvu i slično. Možemo li reći da Europska unija pati od sličnih problema? Zašto bi to bio endem Balkana? Kristeva odgovara: »Napisala sam taj tekst iz više razloga«. Jedan je razlog aktualna situacija. U ovom se dijelu Europe borimo sa siromaštvom te se ne čini ništa da se približimo »Europi«. »Naši mladi žive u patnji«, kaže Kristeva. Mladi se osjećaju poniženima, puno je njih nezaposleno, traže izlaz u emigraciji. Jedno je obrazloženje situacije to da se Europa prebrzo planirala konstituirati kao cjelina, ne prepoznajući specifičnosti svake pojedine države. »U tekstu sam promatrala mane i nedostatke kako katoličanstva, tako i pravoslavlja – što se nije dopalo mojim bugarskim kolegama«, rekla je Kristeva. Mogu-

će je da je to razlog antagonizma prema tom tekstu. Pravoslavlje nema element slobodnog subjekta koji ima katoličanstvo. Pravoslavna se crkva podvrgava politici ne propitujući ju. Katolički subjekt otvoren je za djelovanje, traži političke razloge svoje pobune. Kad se pravoslavac buni, ruši cijeli sistem. S tim zaključkom, u sred govora autorice Julije Kristeve, voditelj Srećko Horvat prekida izlaganje i prelazi na *pitanja i odgovore*, nakon kojih se zahvaljuje publici te ustaje s fotelje u znak poštovanja gledateljima koji Kristevu ispraćaju dugačkim pljeskom.

Na kraju, sa željama da »Filozofski teatar« napreduje i kao projekt raste, valja zahvaliti glavnom organizatoru Horvatu za energiju uloženu u konstituiranje jednog ovakvog projekta koji se može tumačiti i kao svojevrsni pokret, pogotovo uzimajući u obzir stanje duha u današnjem (hrvatskom) društvu. »Filozofski teatar« s Julijom Kristevom nije bio jedini takav događaj. Naime, već je 14. prosinca organiziran susret s talijanskim piscem Niccolò Ammanitijem, koji je, doduše, više naginjao tradicionalnijem intervjuu oko veze elemenata njegovih romana s faktografijom Ammanitijeva života, za razliku od filozofski potkovanog susreta s Kristevom, no već u prvom kvartalu 2015. godine u Hrvatsko narodno kazalište stići će imena poput Slavoja Žižeka i Thomasa Pikettyja.

**Roni Rengel
Luka Perušić**

Simpozij *Filozofija i tjelesnost*

Godišnji simpozij Hrvatskog filozofskog društva održan je od 27. do 29. studenog 2014. godine uz tradicionalno gostoprimstvo »Školske knjige« koja je osigurala dvorane za održavanje simpozija. Skup pod naslovom *Filozofija i tjelesnost* okupio je 65 izlagača različitih stručnih opredjeljenja iz četiri države (Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Slovenija, Srbija) u nastojanju da se artikulira tjelesnost kao osnovni fenomen ljudske egzistencije. Budući da trend rehabilitiranja tjelesnosti nije svojstven samo filozofiji, nego i drugim sferama ljudskog mišljenja, djelovanja i stvaralaštva, uključujući kako holistički usmjerene prirodne znanosti, tako i socijalno-ekonomsko-političku teoriju te umjetnosti, organizacijski je odbor otvorio simpozij za zainteresirane istraživače svih struka. Ovogodišnja posebnost također je davanje prostora mlađim istraživači-

ma, uključujući one na akademskoj razini bakalareata, koji se uistinu nisu pokazali ništa manje kompetentnima od svojih »učitelja«.

Uvodne riječi predsjednika Hrvatskog filozofskog društva Vladimira Jelkića i domaćina Ante Žužula postavile su tematske temelje trodnevnog skupa, a izlagači su istraživali iznimno širok spektar problema iz najrazličitijih perspektiva, omogućujući na taj način drugim sudionicima aktivno učenje i razvijanje vlastitih istraživanja koja se nužno povezuju s istraživanjima kolega. Prvi dan simpozija bio je podijeljen u šest manjih tematskih blokova, premašujući deset aktivnih sati izlaganja i rasprava. Drugi je dan donio pet tematskih blokova, a završio je s popratnom godišnjom skupštinom Hrvatskog filozofskog društva, dok je treći dan donio tri tematska bloka, završavajući u nešto kvantitativno blažem, ali ne manje kvalitativno relevantnom intenzitetu misli.

Prvo izlaganje na simpoziju održao je Zdravko Radman s Instituta za filozofiju u Zagrebu. Radmanovo izlaganje »'Aheadness': kad tijelo zna unaprijed« sastojalo se od definicije i analize ovog novoskovanog izraza koji autor opisuje kao anticipatorni kapacitet tjelesnog bivanja u svijetu, tj. »anticipatornu sposobnost uma da u odmak od aktualnog stvori dojam kako smo već oduvijek nazočni u svijetu (*being always already in the world*)«.

Svoja je teorijska uporišta Radman formulirao unutar fenomenologije i kognitivnih znanosti.

Goran Sunajko iz Leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža« u svom je izlaganju »Kad tijelo progovara istinom: filozofski diskurs tjelesnosti Denisa Diderota« predstavio metafizičku relaciju tijelo–um (duša) u okviru filozofije prosvjetiteljstva. Um (duh, duša) je, tvrdio je Sunajko, još od antičkih vremena imao primaran i nadređen položaj u određivanju istine u odnosu na tijelo. Tek od pojave empirizma i senzualizma tijelo počinje dobivati jednakovrijednu spoznajnu ulogu, što je Sunajko i pokazao na primjeru analize radikalnog senzualizma u Diderotovom romanu *Indiskretni dragulji*.

Osnovno polazište izlaganja »Emergencija mentalnog/racionalnog i potiskivanje/marginaliziranje tjelesnog« Vanje Borša s Filozofskog fakulteta u Zagrebu bilo je dekonstruiranje odnosa um–tijelo te posljedični pokušaj osvještavanja temeljnosti tjelesnog. Emergencija mentalnog/racionalnog mišljenja, kako ju naziva Borš, u filogenetskom se kontekstu očituje potiskivanjem i marginaliziranjem tjelesnog, što je u konačnici obilježilo znatan dio povijesti Zapada. S obzirom na uvodnu dekonstrukciju, pojam tjelesnosti valja, smatra autor, zdravo transcendirati i in-

tegrirati, što je karakteristično za integralno mišljenje.

Sandro Skansi iz Zagreba se u svom izlaganju »P=?NP, kompleksnost izračuna i kompatibilizam: postanak slobodnog uma u determiniranom tijelu« bavio tradicionalnim filozofijskim pitanjem o odnosu uma i tijela. Nastojalo se kontekstualizirati problem slobodnog uma kojeg posreduje determinirani mozak i prezentirati valjano kompatibilističko stajalište na tragu funkcionalističke teorije. Za razliku od Putnamovog izvornog argumenta, Skansijev se pristup temeljio na pretpostavci nedeterminističkih Turingovih strojeva, a ne uobičajenih probabilističkih.

Marko Kos s Filozofskog fakulteta u Zagrebu izlagao je na temu »Tijelo kao stroj – problem tehnološke orijentacije društva«. Počevši s kraćim pregledom historije pojma *tehne*, Kos je centralno pitanje svog izlaganja, na tragu Jacquesa Ellula, formulirao na sljedeći način: ukoliko prepoznamo suvremenu tendenciju percepcije ljudskog tijela kao stroja (prirodne znanosti i tehnologija, npr.) kao dominantnu, predstavlja li takva tehnološka orijentacija društva svojevrsnu opasnost za kulturu i međuljudske odnose? Autor je nastojao pokazati da se mogući smjer promišljanja ovog problema krije u analizi osnovnih pretpostavki diskursa, tj. u elementarnijim pitanjima poput »što je suvremeno društvo?« i »kakav je odnos tehnologije i društva?«.

Luka Perušić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu nastupio je u spekulativnom tonu s temom »Shemastazija budućnosti: bit kao agon«. Perušić je problematizirao odnos *agon-logos* s ishodištem u Heraklitovu nauku o *sabirućem jedno-svega* i *sobom samim usuprot-težećem*. Suvremeno tehnouznanstveno društvo promatrao je u kontekstu opće historijske napetosti realističkog i utopističkog djelovanja i pritom uveo novi pojam, shemastaziju (*σχημα*: oblik; *στάσις*: zastoj), tendenciju proizvođenja modela ponašanja koji teže nihilizaciji fenomena *logosa*. »Agon« je ostao svojevrsni eho prvog dana simpozija.

Marija Selak s Filozofskog fakulteta u Zagrebu u svom je izlaganju »Metahumanizam i metatijelo« predstavila filozofijski i umjetnički projekt Jaimea del Vala i Stefana Lorenza Sorgnera i njihovu koncepciju »metatijela«. Zamišljen kao susret osnovnih pretpostavki posthumanizma i transhumanizma, metahumanizam koncepcijom relacijskog tijela nastoji ići onkraj transhumanističke teze o »odtjelovljenju«. U izlaganju se posebno osvrnula na moguće destruktivne posljedice čovjekova konačnog odtjelovljenja od svijeta i prirode.

U kontekstu sociologije i filozofije starenja, Zdenko Zeman i Marija Geiger Zeman

s Instituta društvenih znanosti »Ivo Pilar« u Zagrebu izložili su neke zaključke zajedničkog istraživanja pod naslovom »Imam sjeduo kosu, imam bore na licu: o tijelu i starenju iz perspektive starih osoba«. Prezentirali su analizu svakodnevnih iskustava, tjelesnih predodžbi (*body images*) i strategija upravljanja tijelom koristeći se iskazima korisnika četiriju domova za stare i nemoćne osobe u Zagrebu.

Ivan Markešić, također s Instituta društvenih znanosti »Ivo Pilar«, svoju je analizu modernog vrednovanja ljudskog tijela izložio pod naslovom »Izračunljive vrijednosti ljudskoga tijela u suvremenom društvu«. Pozivajući se na uvid Hansa Jonasa o ljudskom tijelu kao »polazištu naše najobuhvatnije ekstrapolacije u cjelinu zbiljnosti«, autor se pitao implicira li takva evaluacija tijela i njegovu monetarnu vrijednost i cijenu. Autor je ponajprije govorio o izračunljivim vrijednostima ljudskog tijela kao cjeline te o povijesnim i socio-kulturnim čimbenicima koji determiniraju vrijednost (cijenu) tijela i njegovih pojedinačnih dijelova.

Izlaganje »Invalidnost: legitimitet objašnjenja« Josipa Ćirića s Odjela za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru otvorilo je diskusiju o etičkim i pravnim problemima invalidnosti. Krenuvši od analize metodoloških problema svojstvenih psihologiji (kvalitativni i kvantitativni istraživački nacrt, psihoterapijske paradigme) na temelju koje je kontekstualizirao vlastito iskustvo, autor je istaknuo potrebu i pokušao formulirati integrativni pristup problemu invalidnosti u prizmi filozofijskog savjetovanja.

Vesna Ivezić iz Zagreba svoje je izlaganje »Smrtonosnost tijela' – od bestjelesnosti prema cjelovitosti« posvetila problematizaciji koncepcije suvremenog tijela i tjelesnosti. Kao ishodište je odabrala klasičnu filozofijsku dihotomiju tijelo–duh i kršćanski moralni habitus koji tijelo smješta u domenu propadljivog i podložnog grijehu. Bestjelesnost u vidu posvemašnje suvremene liberalizacije i komercijalizacije tijela figurira u mnogim društvenim modusima (moda, prehrana, novi celibat) i za autoricu predstavlja jedan od izraza čovjekova kontinuiranog odvajanja od prirode.

Damir Žubčić s Veterinarskog fakulteta u Zagrebu u svom je izlaganju »Liječiti tijelo ili brinuti se za cjelinu – holistički pogled na život« ponudio kritički osvrt na modernu medicinu i veterinarsku praksu iz holističke perspektive. Oslanjajući se na raznorodne perspektive i tradicije, Žubčić je tematizirao holistički pojam osobnog zdravlja s obzirom na Platonove opaske o liječenju tijela i neizostavnosti brige o duši.

Tamara Sertić iz Centra za integrativni razvoj u Zagrebu izlagala je na temu »Inteligencija tijela – osobni razvoj i integrativna tjelesno orijentirana psihoterapija«. Integrativna tjelesno orijentirana psihoterapija objedinjuje važnost povezanosti uma, srca i tijela. Autorica je kritizirala zapadnjačke psihoterapijske metode zbog pretjeranog fokusa na emocije i ukazala na nekoliko istočnjačkih primjera integracije poimanja zdravlja tijela i uma, a potom i duha. Sertić je zaključila da je neophodnost iskustvenog, dakle tjelesnog doživljavanja misli i osjećaja temeljna pretpostavka integrativne tjelesno orijentirane psihoterapije.

Veno Đonlić, Boran Berčić, Sanja Smojver-Ažić i Vladimir Takšić s Filozofskog fakulteta u Rijeci održali su timsko izlaganje na temu »Multidisciplinarno poimanje tjelesnog vježbanja«. Analizirali su čimbenike pogrešnih percepcija o manjku tjelesnog vježbanja i kretanja u stanovništvu te spekulirali o mogućim uzrocima marginalizacije tjelesnog obrazovanja u školstvu i tjelesne rekreacije općenito. Nužnost reevaluacije vrijednosti tjelesnih aktivnosti, tvrde autori, jasna je iz recentnih medicinskih saznanja o povezanosti tjelesnog zdravlja, emocionalne stabilnosti i kognitivnih sposobnosti.

Enis Zebić iz Zagreba svojim je izlaganjem na temu »Yippies – dodajuci reklame ili aktivisti oslobođanja?« potaknuo burnu raspravu o kontrakulturi, tijekom koje su se diskutanti dotaknuli raznih fenomena, od simbolike duge muške kose do interpretacije stihova pjesama Lačnog Franca. U samom je izlaganju Zebić pokušao politički i umjetnički kontekstualizirati »jipije« (YIP, Youth International Party) s obzirom na suvremene percepcije i kritike kontrakulturnih pokreta šezdesetih, koje su većinom podijeljene u svojim ocjenama.

Josip Ćirić s Odjela za informacijske znanosti u Zadru i Ruža Kovačević Bilić iz Zadra zajedničko su izlaganje nasloveli »Klasificiranje užitka – neki epistemološki problemi u seksologiji i psihopatologiji«. Autori su ukazali na neke probleme u klasifikaciji psihopatologije analizom povijesnih i paradigmatičkih pomaka u sistematizaciji ljudske seksualnosti kroz tri velike revizije DSM-a (Dijagnostičkog i statističkog priručnika). Svoja su polazišta Ćirić i Bilić identificirali u psihološkoj potrebi za moralnim prosuđivanjem, moralizaciji seksualnosti u psihološkoj praksi te klasificiranju seksualnosti.

Suzana Krčmarek s Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Ivan Bauernfreund s Visoke škole za međunarodne odnose i diplomaciju »Dag Hammarskjöld« u svom su zajedničkom izlaganju »Seks naš svagdašnji« analizirali glaz-

benu industriju i percepcije seksualnosti i tjelesnosti u masovnim medijima. U formulaciji problema dotakli su se tendencije moralizacije seksualnosti u javnom govoru te zaključili s ispitivanjem granica mogućnosti regulacije eksploatairanja tijela i tjelesnosti u masovnoj kulturi.

U izlaganju »Telo, egoizam, narcisoidnost« Slobodan Sadžakov s Univerziteta u Novom Sadu formulirao je kritiku egoizma i narcisoidnosti kao strukturnih fenomena moderne individualnosti. Sadžakov je govorio o demobilizaciji javnog prostora i konzekventnoj ravnodušnosti u modernoj međuljudskoj interakciji, posebno u obliku diskursa bezosjećajnosti. Na tragu Taylora, zaključio je da bijeg u privatno zadovoljstvo (opsesije izgledom, zdravljem, seksom itd.) može voditi objektivnom gubitku političke moći i novom čovjekovu otuđenju od javne sfere.

Josip Berdica s Pravnog fakulteta u Osijeku svoje je izlaganje »'Tijelo-narcizam' modernog društva« utemeljio na tezi o »tijelo-narcizmu«, suvremenoj narcističkoj paradigmatičnosti tjelesnosti. »Tijelo-narcizam« je ideal kulture obožavanja tijela u kojoj oblikovanje vlastite slike (tijela), kako tvrdi autor, postaje glavni medij komunikacije. Berdica je ukazao na uspon socijalnih mreža (posebice Facebooka) u korist svojih teza, unatoč priznanju da je spletom životnih okolnosti i sam korisnik takvih usluga.

Posljednje izlaganje prvog dana simpozija, znakovito naslovljeno »Torbarenje zaborava«, pripalo je Seadu Aliću sa Sveučilišta Sjever u Koprivnici. Središnje pitanje izlaganja bilo je ono o zaboravu emancipacije čovjeka i njegove osjetilnosti kojem svjedočimo u vremenima masovnih medija. Alićevi komentari na terorističke napade jedanaestog rujna 2001. izazvali su miješane reakcije u slušateljstvu i znatan je dio rasprave bio posvećen pitanju primjerenosti autorova pristupa i teme.

Drugi je dan simpozija započeo s izlaganjem Vladimira Jelkića s Filozofskog fakulteta u Osijeku na temu »Tijelo kao veliki um«, u kojem se odredila Nietzscheova kritika tradicionalnog pojam subjekta u tri točke: subjekt je nepoistovjetiv sa supstancijom, subjekt nije »svjesno ja« nego je to njegovo tijelo i, na kraju, subjekt ne posjeduje »čisti um«. Intencija autora bila je pokazati zbog čega Nietzsche daje prednost tijelu pred umom i objasniti kako je to utjecalo na kasnije redefiniranje subjekta.

Hrvoje Jurić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu izložio je referat »Tjelesnost kao čudoredni problem: Kant i posljedice«, pri čemu je nastojao pokazati da kritika Kanta kao primjera »bestjelesnog filozofiranja« nije u potpunosti

opravdana. Jurić je izlučio relevantne Kantove teze o tjelesnosti, prvenstveno na temelju *Metafizike čudoređa*, te ih kritički razmotrio u njihovoj valjanosti ili zabludjelosti s obzirom na etičke postulate iz *Kritike praktičkog uma*, pozivajući pritom na razmatranje problema dosljednosti u raznih istraživača ili »sljedbenika« određenih filozofijskih sistema.

Tomislav Krznar s Učiteljskog fakulteta u Zagrebu dao je pregled teme »Razumijevanje života u djelu Ortege y Gasseta«. U pregledu je posebno naglasio konceptualne napetosti čovjek–tijelo, život–tijelo i život–sentiment, pri čemu se oslonio na Orteginu kritiku racionalizma. Središnje mjesto u raspravi zauzelo je djelo *Tema našeg vremena*, u kojem Ortega nastoji razložiti ključni problem odnosa uma (racionalnosti) i života (vitalnosti), a čitava problematika tjelesnosti dodatno je produbljena analizom razmatranja iz djela *Studije o ljubavi*.

Lidija Bernardić iz Zagreba izložila je osnovne postavke Uexküllove teorije u izlaganju naslovljenom »Animalno tijelo i ontologija životinja: Uexküll i biofilozofija«. Rasprava je začeta u svjetlu tjelesne inferiornosti čovjeka – »bolesne životinje« – u kojeg kulturna nadogradnja kompenzira pomaknutost iz centra prirode. Namjesto toga, životinja živi u svom tijelu, kao da samo to jest, a Uexküll je razmatrao potencijalne subjektivne stvarnosti životinja, odnosno stvaranja subjektivnih realnosti (*Umwelten*) koje specifično obuhvaćaju jedinku i njen okoliš, razmatranja koja su iz perspektive povijesti filozofije relevantna zbog utjecaja na velike istraživače u dvadesetom stoljeću.

Andrea Ratković s Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu u temi »Medijske eksploatacije telesnosti u svrhu promovisanja irealnih telesnih ideala« istražila je pojavnosti na temelju kojih medijski sustavi nose odgovornost za industrijalizaciju tjelesnosti. Nametanjem kriterija tjelesne ljepote ciljaju na eksploataciju prirodne nesvršenosti i pritom stvaraju probleme tjeranjem na lov za idealima koji nisu mogući. U tom je kontekstu izrazito važno istražiti sve izraženije medijske manipulacije koje pogađaju čovjekov osnovni modus postojanja.

Biljana Kašić s Odjela za sociologiju Sveučilišta u Zadru izložila je temu »Rodna tijela, hegemonijske prakse i modusi razvlašćivanja«, kao svjedokinja radikalne potencijalnosti tijela i diskursa tjelesnosti zauzimajući kritičku poziciju spram hegemonijskih praksi mnogostrukih podčinjavanja i zlorabe rodnih tijela. Nastojala je artikulirati nekoliko situacija rodnih tijela (maskulino-ratnička tijela, prekarna tijela, spolna/rodna tijela kao

predmet trgovine, itd.) koja upregnuta u biopolitičke režime militarističke i neoliberalne kapitalističke ekonomije uprizoruju suvremene moduse razvlašćivanja, depolitizacije i agonističke tjelesnosti.

Lilijana Burcar s Filozofskog fakulteta u Ljubljani izložila je temu »Patrijarhalna tjelesna upisivanja i njihova uloga u održavanju zapadnjačkog neokolonijalnog diskursa o modernosti usmjerenoj protiv tradicije«. Na temelju komparativističke studije klasičnog romana *The House on Mango Street* (S. Cisneros) i stručnog djela *Regulating Aversion* (W. Brown), objašnjava oblik ideologije zapadnjačkog liberalnog feminizma koji briše problem patrijarhalnih tjelesnih upisivanja koja leže u podlozi života tzv. zapadnjačkih žena i projicira ga jedino u zajednice koje Zapad nastavlja konstruirati i obilježavati kao svoje rasizirane druge.

Iva Šokičić iz Zagreba predstavila je referat »Tijelo kao iskonski instrument promišljanja i djelovanja« gdje je istražila razumijevanje tjelesnosti kroz svjetovnu i mitološko-religijsku tradiciju kod Bataillea. Potom se posebno naglasilo erotizirano tijelo i seksualnost na temelju Foucaulta, iz čega se povukla poveznica i poredba s teorijom Judith Butler koja rekonstruira shvaćanje tjelesnosti i identiteta, ponajviše u obratu u poimanju roda, tvrdeći da tijelo kao medij služi u svrhe svih društvenih odnosa, a ponajviše kao manifestiranje moći.

Anita Lunić iz Splita predstavila je temu »Od Marxa do Foucaulta: laž čovjeka i tijelo kao manifestacija društvenih odnosa«, pokazujući da Foucault, kao i Marx, individu promatra prije kao rezultat društvenih odnosa kao odnosa moći negoli kao potencijalno slobodno stvaralačko biće. Lunić se usmjerila na pitanja odnosa Marxova stava o čovjeku kao rezultatu društvenih odnosa i Foucaultova stava o čovjeku kao nužnom rezultatu odnosa diskursa iz perspektive antihumanizma, s posebnim naglaskom na ulozi tijela kao mjesta ispoljavanja društvenih sukoba.

Zdravko Perić s Filozofskog fakulteta u Osijeku izložio je temu »Deleuzeova interpretacija Baconovog pitoresknog slikarstva« koje se zasniva na vezi Deleuzeove misli o diferencijalnosti i Baconove ideje intenziteta razlike. U Deleuzeovoj *Logici senzualizma* tematizira se niz filozofskih pojmova kao što su »tijelo bez organa« i »dijagram«, pažnju plijeni »metafizika snage«, a raspravom o Baconovu slikarstvu također dominira koncept »mesa« i »tijela«. Perić je nastojao proširiti raspravu dvaju velikana i pomaknuti standardni način viđenja tjelesnosti.

Josipa Bubaš iz Zagreba izložila je temu »Tijelo kao mogućnost«, razmatrajući to na

temelju niza teorija izvedbene umjetnosti u kojima različite somatske prakse postaju sve važnije jer postaje jasno da se kultivacijom, a ne kontrolom, otvara mogućnost perceptualnih promjena. Ovdje je od značaja da dogmatizam racionalnosti ruše nova istraživanja kognitivnih znanosti koja pokazuju da i drugi oblici procesualnosti uvjetuju valjano postojanje u svijetu. U tom smislu, delezijansko »tijelo bez organa« s računjanima i intenzitetima točniji je opis mogućnosti tijela koja se može ostvariti različitim iskustvenim oblicima tjelesnih i meditativnih praksi.

Blaženka Perica s Umjetničke akademije u Splitu izložila je temu »Paul Thek: sadistička geometrija ili tjelesnost između senzacije i percepcije u umjetnostima 1960-ih« u kojoj je ukazala na različite koncepcije tjelesnosti i tijela u umjetnosti 1960-ih, osobito Thekove odljeve ekstremiteta u seriji *Technological Reliquaries* i *Meat Pieces*, koji ukazuju na širi kontekst i konfliktnu situaciju u umjetnosti tog doba, izraslu na temeljima modernističkog nasljeđa iščitavanog u opozicijama geometrijske objektivacije i subjektivne ekspresije. Zapitala se dolazi li ovdje do ispreplitanja Merleau-Pontyjeve fenomenologije percepcije i neo-nadrealizma post-freudovske provinijencije.

Marko Kardum iz Gimnazije Tituša Brezovačkog u Zagrebu izložio je referat »Reprezentacija tjelesnosti u vizualnim umjetnostima«, čime je nastojao pokazati sljedeće: iako se kompleksnost činjenice čovjekove tjelesne egzistencije ne može nadići kulturnim tvorbama i djelatnostima, ukoliko je riječ o reprezentacijama tjelesnosti, u složenom području prirodnosti i zadanosti nalazimo se unutar višestruke naturalizacije – tjelesnost postaje naturalizirano posredovanje, okruženo kulturnim tvorbama poput problema percepcije, jezika, kulture, identiteta, itd.

U temi »Tjelesna uvjetovanost filma« Ivana Keser Battista s Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu bavila se slojevitim odnosom između filma i različitih modusa reprezentacije tjelesnosti, te njegovim krajnostima: od alegorijske reprezentacije do naglašene odsutnosti aspekata tjelesnosti, naime u duhu posljednjih trideset godina u kojima film svoje uporište nalazi u specifičnim kulturnim kontekstima, u (bio)političkom, tehnološkom tijelu, zazornosti, marginalnosti, drugosti i identitetima. Značajno je to što film vodi izravni ili neizravni dijalog sa suvremenicima koji tematiziraju tijelo: Kristeva, Foucault, Agamben, Cixous, Nancy, Rancière i Badiou, dakle s dominantnom filozofijom francuskog dvadesetog stoljeća.

Krunoslav Lučić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu izložio je temu »Artikulacija tijela i tje-

lesnosti u filmu« polazeći od mogućnosti da se figura tijela i koncept tjelesnosti u mediju pokretnih slika može shvatiti dvojako: ili kao »tjelesnost« filma ili kao »tjelesnost« u filmu. Problematizirao se odnos dvaju koncepata, fokusirajući se na divergentne načine prikaza tijela te konstrukcije, uporabe i funkcije tjelesnosti u istaknutim ostvarenjima hrvatskih i svjetskih filmskih autora, poput uloge mehanike tijela u američkoj nijemskoj komediji, naturalizma igrano-filmskog modernizma i njegove dokumentarno-esejističke varijante te osobito figuracije kako ženskog, tako i muškog tijela.

Rastislav Dinić s Filozofskog fakulteta u Nišu izložio je temu »Sve o dečaku: muškost, skepticizam i fantazije nužne neekspresivnosti« paralelizirajući isječke iz filma *About a boy* (2002) s teorijom američkog filozofa Stanleyja Cavella, oslanjajući se na tezu da je skepticizam muški problem, naročito po pitanju tuđih umova, a da je sposobnost koja omogućava ženi da izbjegne skeptičku sumnju zapravo sposobnost za tjelesnu ekspresiju mentalnih, najprije nesvjesnih sadržaja. Strah od odavanja sebe ukazuje se kao želja za skrivanjem od drugih, u sebe, u svoje tijelo, čija se ekspresivnost mora poreći da bi tijelo služilo kao sklonište.

Završni dan simpozija otvorilo je izlaganje Svetlane Slapšak sa Zavoda za balkanske i mediteranske studije i kulturu iz Ljubljane. Pod naslovom »Cvrčci, pčele, zolje i obadi: antičke predstave odnosa glasa i tela« otvorena je rasprava o revoluciji koja se dogodila između misli, glasa i tijela, i koja je izmijenila antropološki i filozofski status čovjeka, naime, pojava molitve. Slapšak je nastojala prikazati odnos između antičkog političkog glasa i njegove vizualne predstave (kolektivi insekata), antičke filozofske kritike političkog glasa, i tokove transfera/prijevođa tih predstava u modernim kulturama novih, odsustvom glasa promijenjenih tijela.

Željko Kaluderović s Filozofskog fakulteta u Novom Sadu ukratko je izložio »Presokratsko razumevanje života«, ponajviše se usmjerivši na Talesa. Pri tom je od značaja bila potreba za napuštanjem dualističkih shvaćanja koja, naročito na kartezijskom tragu, apostrofiraju distinkciju između materije i duha, u periodu u kojem zapravo nije bilo ni ozbiljne distinkcije između organskog i neorganskog, živog i neživog. Osobito za rane fizičare nije postojala nikakva inertna tvar koja bi logičkom nužnošću zahtijevala razdiobu prvog načela na tvorni i tvornički element. Radije je figurirala vrsta pomiješanosti duševnog i tjelesnog elementa.

Pod naslovom »Mišljenje i tjelesnost u Parmenidovu spjevu«, Ozren Žunec s Filozof-

skog fakulteta u Zagrebu u ponajboljem je izlaganju čitavog simpozija razložio odnos onoga što se tradicionalno smatra dvama djelovima Parmenidova spjeva, prvog koji govori o mišljenju istine i drugog koji govori o svijetu kakav je prema mnijenju, pri čemu se nastoji pokazati njihovo jedinstvo. Prvi se dio ispostavlja kao utemeljenje logike kojom se spoznaje i misli bitak kao cjelina svega što jest u njegovoj bitnoj povezanosti, a drugi kao iskustvo razdvoja i cijepanja cjeline kao uvjeta tjelesnosti, seksualnosti i smrtnosti čovjeka.

Uz biografske detalje velikih i malih imena, a krećući se između memoara i stihova inspiriranih filozofijskim uvidima, Nikola Tadić iz Siska toplo je predstavio filozofiju kao umijeće življenja, što uključuje i afirmaciju tjelesnosti, nasuprot novovjekovnim, prema tjelesnosti sumnjičavim diskursima kao što su Descartesov i Baconov. Usmjerio se na djelo *Životi i mišljenja istaknutih filozofa* Diogena Laertija i predgovor koji je za hrvatsko izdanje te knjige napisao Branko Bošnjak donoseći svojevrsnu komparaciju oblika življenja onih koji su kroz sebe same filozofiju *na svijet* i donijeli.

Emil Čić iz Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u dijaspori (Basel) izložio je referat »Tjelesnost i duhovnost u filozofiji povijesti Oswalda Spenglera«, obnavljajući Spenglerove rezultate. U svojim ponovljenim osvrtima na pojam tijela i duha u religijsko-filozofskim shvaćanjima, Spengler je odnos prema duhovnoj duši i razlikovanja prema tijelu naglasio kao jedno od obilježja Zapada, tj. zapadnog mentaliteta i mišljenja. Ovaj odnos duboko je ukorijenjen u kršćanstvu, a kritički pregled »propadanja« veže za otklon od kršćanstva. Izlaganje je, najavio je autor, dio rada na knjizi iz filozofije povijesti.

Mirko Vid Mlakar iz Zagreba predstavio je tezu kontroverznog srpskog teologa Nikolaja Velimirovića koji, iako značajan, na području Hrvatske uopće nije raspravljan. Njegov je najznačajniji uvid u kratkom spisu *Rehabilitacija tela* iz 1910. godine, u kojem iznosi poprilično provokativnu tvrdnju o čitavom smislu tjelesnosti – Uskrs, primjerice, upravo jest glorifikacija tijela. Kršćanstvo rehabilitacijom onog što je ljudima najbliže, to jest najsimpatičnije – prema riječima Velimirovića – potiče na podvige svojstvene mladim i snažnim narodima. Mlakar je nastojao tezu prikazati u kontekstu ostatka Velimirovićeva korpusa, koji je na mnogo načina dirao u dogmu.

Matija Kovačević s Adventističkog teološkog visokog učilišta iz Maruševca predstavio je temu »Tjelesna ontologija duše i zdravstvena

reforma: adventistički zaokret u kršćanskoj antropologiji«, načelno izlažući stav i praksu adventista. Adventistički se pokret rada u kondicionalizmu kakvog je iznio Hobbes u *Levijatanu* (XLIV), naime da čovjek jest »živa duša« – tijelo oživljeno nepersonalnim dahom života. Ovome adventisti pridružuju i filozofiju zdravstvene reforme u kojoj njega tijela ima ključnu ulogu, a o čemu ovisi intelektualni i duhovni napredak čovjeka, te na tom temelju grade obilnu zdravstvenu i obrazovnu praksu.

Orhan Jašić i Samir Beglerović s Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu ukratko su predstavili »Poimanje pobačaja u muslimanskom religiozno-pravnom diskursu«. U prvom dijelu izlaganja Jašić je opisao izvorišta muslimanske moralne teologije, pri čemu se naglasio pojam *konstitutivne* i *interpretativne* tradicije, te nastavio razlagati problem u sklopu konstitutivne tradicije, odnosno artikulirati odnos tijela i duše prema izvorištima vjere i spram ontoteološkog čina Božjeg stvaranja duše u *azalu*, a nadalje o udahnuću duše u tijelo stotinu i dvadesetog dana od začeca. U kontekstu toga, predstavljeni su stavovi muslimanskih pravnika, uglavnom iz Bosne i Hercegovine.

Ivan Molek iz Zagreba izložio je rad pod naslovom »... 'i neće imati više što reći': kratka basna kao strano tijelo *Teodiceje*«, gdje je razmatrao, na primjeru Leibnizova izlaženja iz diskursa kratkom basnom, potrebu za tjelesnom svezom, kao što su egipatskoj arhitekturi Palače sudbina bila potrebna tijela na čijim čelima (kao u legendi o Golemu) stoje upisani vlastiti brojevi – potrebne su obstave diskursa, granice i tijela, ispisive površine. Izlaganje je usporedilo dijalošku i propovjednu formu, ispitalo terminologiju i razmotrilo ideju upisivanja teksta sudbine-zakona po površini tijela, komparirajući to s Kafkinom »basnom« *U kažnjeničkoj koloniji*.

Gordana Škorić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu u izlaganju »Fichte kao utemeljitelj teorije tjelesnosti« razmatrala je implikacije kasno-otkrivenog Fichteovog teksta *Wissenschaftslehre nova methodo* u kojem Fichte više ne razlikuje filozofiju kao teoriju i praksu, nego je shvaća kao filozofiju uopće. U spisu Fichte smatra tijelo značajnim predmetom na bazi transcendentalnog idealizma utemeljenog na teoriji djelovanja i volje. Raspravi je prirodala estetičke momente iz analiza Menkeova djela *Kraft. Ein Grundbegriff ästhetischer Anthropologie*, koje se bavi spomenutim Fichteovim spisom.

Prije zaključne rasprave i završnih riječi, simpozij je u izlagačkom smislu zaključila Dragica Vranjić-Golub iz Leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža« u Zagrebu s temom »Poezi-

ja kao refleks života«. Slijedeći Nancyjevu hipotezu o tijelu kao ispisanom bitku, ustvrdila je da je ontološki manjak svijeta ispunjen protezom tijela, koja postaje gola alatka, zaboravljajući na sam ispis. Tako ugrožen čovjek, otuđujući se od svakodnevnice, živi u imaginarnom svijetu amputirajući sebe iz srži osobe. Prema Celanovoj tezi o poeziji koja se ne nameće već se izlaže, pokazuje se da to jest uspostava povijesnog svijeta na način izlaganja sebe iz refleksa života. Ovaj je okvir Vranjić-Golubić naknadno usporedila s Heideggerovim doprinosom razumijevanju pjesništva, afirmirajući poredbu čovjekove egzistencije kao bitno pjesničke.

Marko Kučan
Luka Perušić

Okrugli stol **»Ideološke tendencije u** **suvremenom društvu«**

U organizaciji zagrebačkog ogranka Matice hrvatske i Svjetskog saveza mladih Hrvatske održan je u Velikoj dvorani Matice hrvatske 11. prosinca 2014. godine okrugli stol »Ideološke tendencije u suvremenom društvu«. Pod moderaturom Hrvoja Vargića s Filozofskog fakulteta Družbe Isusove, okrugli se stol sastojao od pet izlaganja s popratnom raspravom. Izlaganja su održali Jure Vujić, pročelnik Odjela za politologiju Matice hrvatske, na temu »Od prosvjetiteljstva do suvremene ideologije tržišta«, Stipe Kutleša s Instituta za filozofiju na temu »Scijentizam«, Tomislav Kovač s Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, na temu »Religijski fundamentalizam«, Neven Šimac, član komisije *Iustitia et pax* Hrvatske biskupske konferencije, na temu »Neoliberalizam« i Marina Katinić, doktorandica s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, na temu »Feminizam«.

Nastojeći približiti tematiku okruglog stola, uvodno izlaganje održao je Hrvoje Vargić. Naznačio je tri usmjerenja shvaćanja ideologije, najprije deskriptivni pristup sociološkog pojma ideologije kao svakog sustava ideja, znanja i vrijednosti koji potiče na specifično društveno djelovanje. Druga dva pristupa ideologiji nazvao je kritičko-filozofijskima i postavio ih na suprotne polove. S jedne strane, radi se o marksističkom poimanju, naime poimanju ideologije kao lažnih struktura svijesti, a s druge se strane radi o tradicionalnom poimanju koje se anticipira i u religijskim su-

stavima, a koje se oslanja na stvaranje lažnih struktura. Poentirajući je mjesto da ideologija nastoji zahvatiti i biti totalitet iz kojeg se i kojim se sve objašnjava i upravlja, što Vargić smatra nemogućim te odatle nevaljanim. U navođenju Mannheima, doduše, nije bio spomenut ključan trenutak u kojem se ideološki režim zbiljski počinje ostvarivati kada vođe, svjesni ideološke strukture, dalje nastavljaju sprječavati razvoj društva pod svaku cijenu, a s ciljem očuvanja lažne episteme, ali je bio spomenut fenomen zabranjivanja, kao suvremeni fenomen »etiketiranja« kojim se protivnika diskreditira i prekida se rasprava, što u konačnici, kao zajednički produkt, daje otuđenje čovjeka od smisla i svrhe zbog diskordije sa zbiljskom istinom bitka, što zauzvrat omogućuje njegovu eksploataciju. Među primjerima koje je Vargić odabrao kao »ideološke« našla se Marxova filozofija, suvremena filozofija uma, npr. Dennetta i Rortyja, te liberalizam i »instrumentalni um« znanosti, dok je primjerice prešutio religijsku ideologiju. Ipak, naglasio je da se ideološke tendencije mogu otkloniti kritičkim mišljenjem.

Jure Vujić započeo je izlaganje naglašavanjem dezideologizacije u vrijeme globalnog tržišta, čemu se suprotstavio i ustvrdio da je ideologija faktički prisutna na globalnoj razini preko legitimacije tog istog tržišta. Vujić smatra da je suvremeno stanje rezultat perpetuiranja ideja putem praksi od prosvjetiteljstva naovamo, odnosno da je upravo u prosvjetiteljstvu začeta aktualna ideologija, u dva momenta »racionalizma prosvjetiteljstva« zbog kojih je on poprimio ekonomističko-instrumentalističku dimenziju. Jedan je moment Occamov nominalizam, a drugi je moment Descartesov racionalizam. Pod mitom neprestanog razvoja, takvim ih je prepoznao i de Tracy, tvoritelj pojma *ideologija*. Suvremena ideologija je ideologija tržišta te ide ruku pod ruku s neoliberalizmom, a ponaša se soteriološki, to jest »iskupljenje« se odvija kroz tržište, ono je eksplikativni model svih problematika uopće, zasnovan na utilitarizmu, funkcionalizmu, pragmatizmu i relativizmu. Vujić tvrdi da je ideologija, to jest barem suvremena ideologija, nastala s prosvjetiteljstvom, a da su nju faktički osnažile klasične ekonomske škole; dakako, misli se na Adama Smitha i druge, kao i na britanski empirizam i liberale, ali, navodi Vujić, još se kod Voltaira može čitati o, primjerice, »kultu robe«. Cijeli *ordo* ove ideologije zasniva se na ukidanju bilo kakvih oblika intervencionizma s ciljem ustoličenja tržišta kao središnjeg ordinatora života.

Stipe Kutleša odredio je četiri karakteristike scijentizma, kao »ideologije znanosti« – racionalizam, empirizam, pozitivizam i utilitarizam – i objasnio pomak ideje scijentizma s početka 20. stoljeća, kao znanstvene metode

za otkrivanje činjenica iz područja prirodnih znanosti, u suvremenu ideju scijentizma kao apsolutne znanstvene metode legitimne za sve oblike spoznaje uopće, što je pretvara u ideologiju. Prema Kutlešinoj interpretaciji scijentizma, racionalnost je ovdje svedena na znanost koja kategorički apsorpira sve metode spoznavanja istine. Kutleša ne osporava njenu efikasnost, naročito ne u znanjima prirodne znanosti, ali osporava ideju da može vrijediti kao totalitetni alat, što je ustvari oblik redukcionizma zbilje. Kutleša je također nazvao scijentizam oblikom vjere, ulazeći u raspravu o potrebi vjere za normalno kognitivno funkcioniranje, međutim, nije objasnio razliku između *doxa* i *episteme* te njihove funkcije u operativnosti uma u odnosu na *dubito* i *cogito*, kao što nije razdvojio vjeru u smislu u-vjerenosti na temelju dokaza (vjerovanje, opravdanost) i vjeru u smislu izostajanja dokaza (vjera), pa je izlaganje ovdje ostalo polemičnim. S druge strane, u bitnom je smislu naglasio apsurdnost kriterija izračunljivosti. Ta »slijepa točka« scijentizma pretvara kvantificiranjem kvalitativnosti upotrebljivu racionalnost u štetnu racionalizaciju koja najviše pogađa koncept uma. Kutleša se ovdje posebno osvrnuo na nove ateiste (pritom, može se pretpostaviti, misleći u najmanju ruku na »Četiri jahača ne-apokalipse«), koje je također nazvao scijentistima i radikalima, te kritiku njihove pozicije zasnovao na njihovom temeljitom osporavanju vjere. Ovdje dolazi do miješanja prethodno neobjašnjene diferencije oblika vjerovanja, što novim ateistima daje premoć u argumentu, pa je svojevrсна šteta što Kutleša nije spomenuo zbiljski teorijski problem »jahača«, naime, zagovarane slobodnog tržišta i relativizaciju etičke refleksije, što je u opreci s mnogim manje poznatim ateistima, naročito kada je u pitanju Europa. U konačnici, Kutleša je pokazao da scijentizam ima određene probleme u svojim pretpostavkama, zbog kojih znanost kao znanost reducira na svoju vlastitu poziciju, a time samog sebe uzurpira jer znanost čini znatno širi krug djelatnosti.

Tomislav Kovač je izlaganje započeo s podatkom o porastu religijskog osjećaja u svijetu, ali je načelno htio pokazati da rast – bio ili ne bio – ne znači nužno sveopće pozitivan rast, te je time postavio temelje za uvođenje fenomena religijskog fundamentalizma. Na povijesnim primjerima radikalnog američkog protestantizma i istočnog muslimanskog fundamentalizma, kao i fundamentalizma židovskih ili katoličkih denominacija (npr. katolički integralizam), pokušao je pokazati koje su to karakteristike prema kojima se fundamentalizam može interpretirati. Karakteristika izolacionizma i ekskluzivnosti prvi je takav moment, duboko ideološki moment

u kojem se sve alternativne varijante i pristupi bilo viziji svijeta, ili društva, ili temeljnih tekstova, u najblažoj varijanti pokušavaju osporiti i cenzurirati, a u najtežoj varijanti posve uništiti, a zasniva se na reakciji spram materijalizacije religije. Druga je značajna karakteristika doslovno shvaćanje tekstova koji se uzimaju kao doktrina fundamentalnog pokreta, to jest njegova ideološka matrica, a odatle proizlaze tendencije radikalnog žrtvovanja i nasilja. Ona je povezana s trećom značajnom karakteristikom, a to je selektivno čitanje i selektivno primjenjivanje znanja, odnosno dolazi do proizvoljnog djelovanja, bilo spram religijskog momenta ili spram drugih ljudi i njihovih sudbina, selektivizma koji u jednom trenutku više nema snagu razumjeti što se čini i zašto, već sama doktrinarna matrica postaje žrtvom neistine pokreta, odnosno podložna autoritarnim vođama bez pokrića, što na kraju rezultira opasnošću za druge posred opće zatvorenosti za bilo što drugo.

Neven Šimac nadovezao se na Vujićevo izlaganje shematizacijom neoliberalizma, i to tako što je za njegovo osnovno ideološko polazište naveo borbu protiv uloge interventne vlasti u regulaciji ekonomije, formirajući novi oblik »religije tržišta«. Unatoč pozitivnom korijenu liberalne borbe za slobodu, suvremeni liberalizam ima tri razine. Prva je razina podređivanje svih mogućih vrijednosti jednoj vrijednosti slobode zbog nje same i za nju samu, što se može očitati u suvremenom anarhizmu kojeg Šimac karakterizira kao anomiju. Druga je razina viđenje slobode kao samo jednog oblika napretka koji podržava klasična ekonomija i sugerira u sebi opstajanje najposobnijih, ignorirajući etičku dimenziju. Treća razina liberalizma od slobode očekuje više od evolucije i napretka, traži da služi višim etičkim ciljevima, da služi »ljubavi prema bližnjem«. Suvremeni liberalizam načelno je zasnovan na krizama, a postoje dva specifična momenta koja su pomogla razvoju stanja kakvo jest, najprije »vašingtonski konsenzus«, a onda i opća politika anglosaksonskih država, koje u stvari pokazuju na samo da im je vlada i država prijeko potrebna nego da se služe demagogijom i političko-pravnim instrumentima koji eksploatiraju narod i u vrijeme stabilnosti i u vrijeme krize. Dakle, radi se o ideologiji koja nema svoje utemeljenje u zbilji, a generira povećano nepovjerenje među ljudima i od njih pravi hobsovskog čovjeka.

Marina Katinić prvenstveno se osvrnula na poredbu tri vala feminizma. Iako načelno podržava feminizam i opću emancipaciju žena, u suštini je pronašla ideološki moment u teorijski radikaliziranim oblicima poput transfeminizma. U poziciji transfeminizma načelno

se zrcali Butlerino uputstvo u teoriju identiteta koje mora nadići feminističke limite spola i roda na temelju kojih kreiramo lažne sustave odnosa, da bismo uopće doprli do fundamentalnih problema društva koji pogađaju sve njegove članove. Tako transfeminizam postaje blizak svim rodnospolnim manjinama, primjerice, interseksualcima i transeksualcima, i s njima uspostavlja komunikaciju u težnji da preoblikuje ljudsku svijet i *modus operandi* društva prema kategoričkim podjelama muško–žensko. Površno osvrtnje na cjelokupnu problematiku, primjerice, zanemarivanje temeljne rasprave između konstruktivizma, interakcionizma i esencijalizma, vodi Katinić do protivljenja generalnom zahtjevu transfeminizma, ali protivljenje temelji na kontradiktornoj poziciji u kojoj se protivi (a) svakom manjinskom djelovanju, dok (zanemaruje da) podržava specifično obojane emancipacije manjina (npr. emancipacija kršćana, žena i filozofa je prihvatljiva, ali emancipacija transfeminizma nije), potom se protivi (b) transfeminističkom totalitetnom preobražaju svijesti kao ideološki figuriranom, dok se ne protivi npr. religijskom totalitetu koji je određen istim kategorijama i (c) kritiku transfeminizma zasniiva na »potrebi za dihotomijom« muško–žensko bez čega »čovjek i društvo ne mogu funkcionirati«, nabačena teza koja nije bila dodatno argumentirana ili barem uspoređena s opozicijskim fenomenima poput npr. konzistentne uloge homoseksualnosti u povijesnom konstituiranju svjetskih kultura.

Dulja rasprava nakon ovih izlaganja načelno je pokazala s jedne strane potrebu za daljnim produblivanjem kritičkog uvida, a s druge strane potrebu za više dijaloških susreta ovog tipa koji se dotiču upravo problema iz tematskog spektra ideologije. Također je važno napomenuti da je ovaj okrugli stol imao humanitarni karakter, praksa koju ne bi bilo naodmet integrirati u sve oblike komunikacijskih događaja iz područja znanosti i kulture.

Luka Perušić

Okrugli stol »Aspekti *praxisa*«

U povodu 50. obljetnice pokretanja i 40. godišnjice obustave časopisa *Praxis* (1964.–1974.), Odsjek za filozofiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu organizirao je 13. prosinca 2014. godine u Vijećnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu okrugli stol na temu »Aspekti *praxisa*«. Događaj su potaknuli i organizirali

prof. dr. sc. Borislav Mikulić i Mislav Žitko, s Katedre za teoriju spoznaje, prof. dr. sc. Lino Veljak s Katedre za ontologiju te doc. dr. sc. Luka Bogdanić s Katedre za filozofsku antropologiju. Kao što je naznačeno u uvodnoj riječi Line Veljaka i Borislava Mikulića, okrugli stol nije za cilj imao tek obilježavanje, već ozbiljno raspravljanje teme, zbog čega su u izlaganjima i otvorenim raspravama sudjelovali svi članovi Odsjeka i ponajbolji studenti diplomskog studija filozofije na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta. Okrugli stol tematski je bio podijeljen u dva temata: »Praxis filozofija i njezin kontekst« te »Filozofski aspekti *praxisa*«, a unutar njih bila su izvedena dva bloka izlaganja s popratnim raspravama. Važno je pripomenuti da je u uvodnom dijelu istaknuta bitna informacija o posebnom projektu vezanom za časopis *Praxis*. Naime, Ante Lešaja, umirovljeni sveučilišni profesor zagrebačkog Ekonomskog fakulteta, sakupio je opsežnu arhivsku građu o *Praxisu* i Korčulanskoj ljetnoj školi te je donirao Hrvatskom filozofskom društvu. Nakon obrade, građa će biti dostupna svim zainteresiranim istraživačima, a posebno vrijedi istaknuti da će se kompletna pojaviti u digitaliziranoj obliku zajedno sa svim brojevima časopisa *Praxis* i oko trideset knjiga vezanih za pitanje *Praxisa* i Korčulanske ljetne škole.

U izlaganju »Čemu *Praxis*?« Luka Bogdanić se osvrnuo na uvodni tekst prvog izdanja filozofskog časopisa *Praxis* iz 1964. godine, takoreći njihov manifest, da bi u osnovnim crtama osvijetlio povijesno-ekonomske uvjete nastajanja *Praxisa*. Jedan od motiva Bogdanić nalazi u časopisu *Pogledi*, nastalom 1952. godine, u kojem su članovi uredništva časopisa *Praxis* (odnosno svi »zagrebački praksisovci«) objavljivali, na čelu s Rudijem Supekom kao urednikom, a koji su iz *Pogleda* osnovnu materiju prenijeli u *Praxis*. Godina je značajna zbog Ljubljanske konferencije i Krležine kritike socijal-realizma, a za fundiranje je bila značajna i Bledska konferencija na kojoj je kritizirana dogmatizirana teorija odraza. U *Pogledima* Bogdanić pronalazi iskru ideje »žive stvaralačke marksističke misli« koju su praksisovci doveli »do vrhunca«, a za koju tvrdi da je došla preko Supekovih iskustava i stečenih znanja iz Rusije i Francuske, odnosno radi se o ranom stapanju kritičkog znanja sa Zapada i Istoka. Slično, u *Pogledima* se može pronaći Kangrgin tekst »Problem ideologije« u kojem je začel filozofem *praxis*, tada još vidno preuzet od Lukácsa. No koliko god oni bili marksistički fundirani, smatra Bogdanić, *Praxis* je nastojao društvenu situaciju »pogurati naprijed«, odnosno izmijeniti, pokazujući da je ono što se tada »imalo« bilo znatno drugačije od onoga što se propagiralo.

Taj je njihov rad humanističkog karaktera bio primijećen i internacionalno priznat, ali još važnije, sama je ideja motivirala druge internacionalne časopise na djelovanje.

Lino Veljak izložio je temu »Tipologija kritike *Praxisa*« koja je imala tri napomene i tri tipološke cjeline uz jednu fusnotu. Prva je napomena približila činjenicu da totalitet *praxis*-filozofije jest imao temelje zajedničke motive, ali nije bio homogena cjelina, dok se cjelokupna kritika na račun praksisovaca ponaša kao da projekt jest bio homogen. Druga se napomena odnosila na isticanje redukcijskog karaktera tipoloških poteza (aproksimativno zahvaćanje predmeta, a ne organska punoća), čime je Veljak htio istaknuti smjerkazno obilježje izlaganja koje se također ne smije uzimati kategorički. Treća se napomena dotaknula *praxis*-pozicije »bespoštedne kritike svega postojećeg«, što uključuje kritiku samih praksisovaca usmjerenu na praksisovce, naime sugerirajući da je i eksterna kritika posljedica primjene tog principa. Ova je napomena za sobom povukla fusnotu, naime zahtjev za bitnim razlikovanjem kritike od kritizerstva. Građansko-konzervativni smjer kritike napadao je *Praxis* za napuštanje *philosophia perennis* u korist pukog aktivizma motiviranog »zločudnom idejom revolucije« i potiskivanjem nacionalnog karaktera. Dogmatsko-staljinistički smjer kritike svodi se na klasičan proziv za napuštanje »pravog marksizma« koji je do tada ordinirao mišljenjem za interese nepoćudnog »apstraktnog humanizma« koji vodi na krivi put. Ekonomicistički smjer kritike tvrdi da je *Praxis* zanemario ekonomsku dimenziju realnih povijesnih procesa i aktualne misli. U završetku izlaganja, Veljak je elegantnim *ako-onda* ponudio uvjerljiva osporenja za svaki tip kritike, iako je naznačio momente gdje su one bile opravdane.

Borislav Mikulić je s izlaganjem »*Politicum 'praxisa'*« ukazao na to da sadržaj pojma *praxis* uključuje kritičko odbacivanje metafizičkog naslijeda filozofije i spoznajno-teorijskog horizonta refleksije koji sadrži reduktivizam s obzirom na danost koju kritizira i inzistiranje na nadilaženju disciplinarnih podjela te bilo kakvih dogmatskih zahtjeva unutar umjetničkih pokreta onog vremena. U središtu toga nalazi se kritika teorije spoznaje. Mikulić se referira na prvi odsječak trećeg poglavlja Rortyjeve knjige *Filozofija i ogledalo prirode* u kojem se razdvaja filozofiju na pred-kantovsko i post-kantovsko doba te citira pismo Williama Jamesa u kojem se iskazuje užasavajući karakter institucionalne filozofije, ali u suštini Mikulić ukazuje na moment pisma u kojem, kritizirajući mlade stručnjake, James ističe da oni »nikada ne brkaju estetiku

s teorijom spoznaje«, što mi ovdje prepoznajemo kao jedan moment *praxis*-ideje u kojem se – u tom odnosu estetike i epistemologije ili njenom redefiniranju, javlja politički aspekt u reakciji spram samodopadne, sebe-afirmirajuće »profesorske filozofije« koja ordinira cjelokupnim filozofijskim mišljenjem. *Politicum 'praxisa'* također se vidi u kritici nacionalizma koja se pokazala kao »grobar« *Praxisa* iznutra, kao i javna otvorenost s obzirom na »apstraktni humanizam« kontra aktualnog režima. U načelu se javlja razvitak autonomije političkog subjekta s naglaskom na »autentičnosti« koja, prema Mikulićevoj procjeni, nije bila dovoljno jasno definirana ili razrađena, naročito s obzirom na to da se preko pozicije »bespoštedne kritike svega postojećeg« moralo razumjeti inherentno razvijanje *politicuma*.

Anita Lunić izložila je istraživanje »Dokumenti 1968: društveno-politička uloga *Praxisa* i zagrebačke filozofije prakse« kojim je nastojala pokazati rekontekstualizaciju *Praxisa* s obzirom na iščitavanje kritika te izjava oponenta i samih praksisovaca. Lunić pitanje razmatra s obzirom na tri točke: društveno-politički angažman praksisovaca, uloga *praxis*-filozofa u studentskim prosvjedima 1968. i sukob Saveza komunista s uredništvom *Praxisa*. Respektiranje teorijsko-praktičkog djelovanja *praxis*-ideje Lunić pokazuje navođenjem niza događaja, od podrške protiv smjene varšavskih profesora i solidarnosti sa štrajkom glađu studenata u Beogradu do uključenja u lokalne pokrete koji bude pitanja poput nacionalizma i pozicije radničke klase, zbog čega su uostalom članovi *praxis*-pokreta pozvani pred partijski sud, kao i što su pokretanjem časopisa uzrokovali sukob sa Savezom komunista Filozofskog fakulteta. Međutim, Lunić također ističe važan moment istovremenog autonegiranja djelovanja praksisovaca pred pritiskom, što u suštini pokazuje nužan politički angažman *Praxisa* i otklanja ideje o apstraktnoj, kabinetskoj filozofiji.

Nikola Tomašegović razmotrio je iz historijske perspektive »Percepcije *praxisa* kao alternative režima« na tri razine: autopercipije (*Praxisa*, percepcije režima i percepcije (intelektualne) javnosti. Tomašegović smatra da je intencija kritike *Praxisa* imala dva obilježja, s jedne strane da je bila konstruktivna i time neusmjerena na rušenje režima već na korekciju režima, a s druge strane da je kritika bila kritika samih principa (načelna), to jest nepersonalizirana i nedirektna, što joj je uopće i omogućilo održanje do 1974. godine. Koncept kritike svega postojećeg smjera na ukidanje ideološkog monopola Partije, odakle je na generalnoj razini ona morala ući u sukob s režimom bez obzira na indirektnost.

Drugi krak Udbe, otvoren za praćenje »anarholiberala« (praksisovaca), tome govori u prilog. No, Tomašegović otvara pitanje je li se *Praxis* počeo konstituirati kao alternativa a da se njome nije smatrao, pogotovo ako se, kako navodi, uzme u obzir da *Praxis* nije bio neki *spiritus movens* nego podtekstualna potpora. Iz pozicije javnosti, Tomašegović se pita je li pozicija *Praxisa* uopće bila moguća platforma za »korekcijek«, posebno s obzirom na tendencije kasnijih kritika da »sve to« stavljaju u isti koš. Smatra da se *Praxis* našao u procjepu između nacionalističke i komunističke tendencije, a da je sam taj procjep bio pogonjen područjem djelovanja *Praxisa* koji je potom sama sebe zatiočio neartikuliranjem praktičkog djelovanja.

Naglašavajući da se istraživanje nastavlja na prethodna dva izlaganja, Nikola Cerovac okrenuo se problemu »*Praxis* i geo-kontekst filozofije« za koji drži da je nastao u tamponzoni istočnog i zapadnog svijeta kao kritičko raskidanje s politikom Informbiroa i ponovno utemeljenje primicanjem zapadnom marksizmu i vraćanjem njemačkoj filozofiji 19. i 20. st., čineći time projekt *Praxisa* jedinstvenim fenomenom socijalističkih okruženja u mogućnosti aktivnog utjecanja na društvo. Cerovčeva kritika, međutim, leži u isticanju neobjašnjavanja revolucionarnog djelovanja na bazi *praxisa* kao »totaliteta čovjekova djelovanja«, odnosno pita se koliko je apstraktno rezoniranje dovoljno za takvu radikalnu provedbu. Cerovac smatra da je ovaj manjak rezultat neohegelijanskog djelovanja, za što nalazi argument u Petrovičevom razmatranju 11. teze o Feuerbachu kojom se filozofiji daje posao mijenjanja svijeta samim interpretiranjem. U ovoj poziciji Cerovac drži da je filozofija ostala tradicionalnom, »čistim promišljanjem«, to jest da je na određeni način marksistički napredak zakidan, i to u području empirijskih istraživanja koja Kangrga i drugi praksisovci nazivaju dogmatskim i primjermom nedostatka povijesne svijesti. Zaključno, Cerovac smatra da bez empirijskih analiza i geopolitičkih konteksta ni jedna filozofska teorija ne uspijeva, pa tako ni filozofija praksisovaca, što u povratnom smislu implicira da *praxis*-filozofija možda ni nije marksistička.

U izlaganju »Naslijede povijesnog mišljenja« Luka Perušić je izložio kozmološki model onto-povijesne artikulacije filozofema i onto-povijesnog izbijanja fenomena *povijesnog mišljenja*, suprotstavljajući se s jedne strane kritizerstvu »real-mišli« koja *praxis* filozofiju želi nazvati »apriornim shematizmom«, »hipertrofiranim spekulativnim humanizmom« ili »nedorečenim marksizmom«, a s druge se strane protivi historijsko-kontekstualnom čitanju projekta *Praxis* kao historijske crtice

okovane političkim pozicijama. Perušić oba pristupa naziva primjerom posljedice redukcionizma u domišljanju funkcije filozofije iskrivljenjem njezinog *arhe*, što nam signalizira temeljno nerazumijevanje *spekulativnog* u dosezima prvenstveno Milana Kangrga i Gaje Petrovića, a rezultira društvenim tendencijama poništavanja filozofije. Argumentirajući da je pozicija povijesnog mišljenja jedina dovoljno sustavna za razumijevanje kozmološko-povijesne dinamike, naročito današnjeg globalnog svijeta, objašnjavao je veze fenomena biti čovjeka, povijesnog mišljenja, vremena, odnosa realizma i utopizma, spekulativnosti, spontaniteta, poetičkog čina, mišljenje revolucije, decizionizma, stvaralačke autentičnosti i povijesne mogućnosti, odbacujući većinu standardnih argumenata i racionalizacija protiv navedenih pojmova u težnji da pojasni prekonarajstajno djelovanje filozofičnog fundamentuma *Praxisa* koja će prema zakonima dinamike bivstvovanja iz »naslijeda« biti ponovno premetnuta kao ideja povijesne mogućnosti, to jest kao novi moment sebe-oslobađanja jastva slobode.

Drugi tematski blok otvorila je Gordana Škorić s intimno-toniranom kombinacijom osobnih svjedočanstava i spisateljskog djelovanja Ernsta Blocha u sklopu teme »Bloch na Korčuli«. Bloch je uz Ernesta Grassija značajno utjecao na njen filozofijski razvoj, ali je zapravo ovim prisnim pristupom indirektno pokazala internacionalni karakter filozofijskih suputnika *Praxisa* koji su istovremeno imali veliku podršku na europskoj sceni, a s druge su strane sudjelovali u općim pokretima, uključujući i podrške otporima režimskih nadaća. Od za ta događanja značajnijih Blochovih citata koje je Škorić istaknula iz referata na Korčuli, moglo bi se navesti sljedeće: »Centar onoga oko čega kruže naše misli, želje, nade i djela – ako nešto vrijede – uvijek je socijalizam.« Škorić je posebno istaknula Blochovo razlikovanje »hladne« i »topele« marksističke struje, opisujući prvo kao potreban analitički diskurs, a drugo kao nužan motiv koji budi revolucionarni duh i prebacuje ga iz carstva nužnosti u carstvo slobode, nudeći fenomen nezadovoljstva kao centralni indikator potrebe za drugačijim i središnje mjesto utemeljenja promjene. Ono »nije jasno što se hoće, ali je važno da se zna što se neće«. Takvo što pak nije moguće »iz glave« nego, navodeći *Praxis*, Bloch ističe: »ono znači, da kada se dijalektika postavi na noge, nije da se tu stvara statua, nego da se hoda prema naprijed, da je prisutnost teorije i prakse u izmjeni predmeta u odnosu na pojam«.

U refleksiji na temu »Kangrga i smisao etike«, Hrvoje Jurić zapitao se o etičkom aspektu *praxis*-filozofije s posebnim naglaskom na

Kangrgu kao »sinonim etike *praxisa*«, težeći u skici uočiti što uopće jest smisao etike. Jurić izlaže da je svrha etike kao produbljene refleksije nudenje orijentacije u sferi moralnosti u općem i posebnom (konkretnom) smislu, kao oblik medijacije između principa i unikatnih situacija ljudskog djelovanja. No, općenitost definicije zahtijeva specificiranje, a Kangrga je to činio prvenstveno napadajući moraliste i naglašavajući nerazlučivo vezu etičkog i revolucionarnog koje se ostvaruje određenjem ciljeva i svrhe. Ako etika ne prerasta u revolucionarno događanje, njena se pozicija hipostazira i za život gubi smisao. Ili: što je manje revolucije, to je više etike. Referirajući se pritom na Perušićevu kritiku »real-misli«, Jurić nastavlja: ono nad čime su se zlonamjerno snebivale različite antimarksističke, antifilozofske i antietičke falange, da jedan profesor etike, Kangrga, traži ukidanje etike, bilo je najsnažnije zagovaranje morala i kritike moralne svijesti, što se potom najbolje može vidjeti na bazi Kantove kritike praktičkog uma. Etika kao kritika moralne svijesti ima svoj negativ u vidu moralnog relativizma ili primjerice sofistike, no u pozitivnom aspektu, kao etička kritika same etike, nalazi se kod Kangrge i njegovih uzora – Kant i Fichte, Hegel i Marx – pitajući što moralna svijest uopće može, kako na djelu mora biti ovo »treba da«, ali je pritom od ponajveće važnosti shvaćanje da moralno djelovanje nije i ne može prožeti cijeli moment *praxisa* kao *praxisa*, ako svoju svrhu želi ispuniti ne etika nego etičar.

Mislav Žitko je predstavio temu »Elementi zapadnog marksizma u mišljenju Gaje Petrovića«, argumentirajući da se unatoč heterogenosti *Praxisa* može ponuditi okvir razumijevanja u sklopu elemenata zapadnog marksizma (Perry Anderson), pri čemu je prvi moment sâmo vrijeme pojavljivanja *Praxisa* u šezdesetim godinama kao godinama prve liberalizacije društva, što rezultira i unutarpartijskim borbama, to jest proturječjima, a značajno je i što najvažnija djela na koja se *Praxis* oslanja nastaju sred političke izolacije i čistke lijevih intelektualaca, na što se *Praxis* osvrće. Žitko podržava tvrdnju da praksisovci pripadaju neohegelijanstvu. Za misao Gaje Petrovića Žitko iznosi hipotezu da postoji višestruka lojalnost koju mora obnašati te da iz toga pokušava izaći i emancipirati se na temelju novog filozofskog idioma koji će ga emancipirati originalnošću, dok će ga istovremeno odvojiti od staljinizma i zrcaliti kao vjernog pripadnika postojećeg državnog projekta. Tu se otkriva *mišljenje revolucije* kao prigodna pozicija u kontekstu lojalnosti i akademskih dispozitiva. Ovdje se nalazi Žitkova kritika Petrovića, naime u dva vida: tvrdnjom da ona nije dovoljno određena da bi bila primjenjiva

te tvrdnjom da Petrovićev »regres« Heideggeru nije održiv s marksističkim rješenjima koja također promiče. Žitko to nalazi problematičnim akademskih zatvaranjem s obzirom na period liberalizacije u kojem se moglo politički djelovati.

Ida Labus predstavila je osnovne crte Kangrgina razumijevanja *vremena* pod naslovom »Pojam vremena u spekulativnom mišljenju Milana Kangrge«, pojam nad kojim je sam Kangrga pokazivao određeni oblik začudnosti s obzirom na to koliko je slabo bio tematiziran u velikim filozofijskim pothvatima. Kangrga iz takve tematizacije izlučuje pojam *vremenovanja* kao bitnog čovjekovog načina opstanka modernog građanskog čovjeka u horizontu povijesnog svijeta i smješta ga u središte spekulativne misli kao utopijsko-stvaralačko-produktivni koncept izvođenja smisla i zadatka ljudskog života. Kangrga zapravo pokušava razbiti postavljenu sliku »vremena kao novca«, tvrdeći da je vrijeme upravo sam čovjek ako u povijesnosti jest i djeluje – dajući tako čovjeku antropološki predznak *homo creator* koji stvara (Hegel: vrijeme izvan subjekta nije ništa) na način koji artikulira kao obnovljeni, prošireni pojam *praxis*. Labus ističe da u opsegu pojma posebno značajno mjesto ima fenomen mašte te da se kod njega u bitnom smislu događa dodirivanje filozofije i pjesništva kao najbolji smisao spekulativnosti. Taj se proces onda daje opisati kao čovjekovanje. Zanimljivo, Labus pronalazi jedan rijetko ispitivani fenomen koji približava Kangrginu ideju, a to je fenomen ljubavi. Vidljivo razumljen i prenesen iz Hegelovih razmatranja, fenomen ljubavi pokazuje se kao jedan od najviših oblika *vremenovanja*, kao eminentno pounutreno ljudsko uspostavljanje vremena s načelno svim karakteristikama *praxisa*.

Iza zanimljivog naslova »Znamo li koliko ne znamo o *Praxisu*?«, Luka Matić iz perspektive nacionalne povijesti filozofije razmatra mjesto *Praxisa*, što u određenoj mjeri odmah demantira pri navođenju reza devedesetih kada se od *Praxisa* htjelo napraviti bauk i neprijatelja. Navodi dva okružja u kojima je moguće govoriti o *Praxisu*, a to je primjer ovog okruglog stola koji je nastao na bazi onih posredno ili neposredno usmjerenih na *Praxis* putem Filozofskog fakulteta u Zagrebu, dok je drugo okružje govorenje o *Praxisu* u širem krugu ljudi koji do danas za *Praxis* naprosto nisu čuli bilo iz historijskog nemara ili iz ideoloških interesa. Navodi opskuran broj djela o *Praxisu* i ističe potpuni izostanak sekundarne literature izvan Zagreba, što nalazi problematičnim s obzirom na samo-proboj studenata filozofije koji su kasnije osnovali i začeli apsolutno sve relevantno za suvreme-

nu povijest hrvatske filozofije, uključujući i značajnu intelektualnu baštinu. Matić se po tom pitanju naknadno osvrnuo na odnos komunističkog režima i djelovanja *Praxisa*, za što navodi da nikada nisu imali intenciju govorenja s visine ili preuzimanja visina, već da su razumjeli potrebu pravilnog razvijanja jugoslavenskih postavki i težili poduprti ideju revoluciju smatrajući se za to mjerodavnima i kontrirajući »intelektualcima« u SSSR-u.

Nadovezujući se na izlaganje Mislava Žitka, Karlo Jurak je nastupio s analizom »*Praxis* u akademskom polju i proizvodnja znanja« smatrajući da se prije svega po pitanju znanja *Praxis* mora staviti u kontekst skolastičkih dispozitiva iz kojih započinje kao marksistička filozofija, i to filozofija u okviru zapadnog marksizma. Jurak smatra da tu postoji nekoliko problema i da se oni vide u djelu *praksisovaca*. Prije svega to je »okoštaloš« akademskog polja, nadalje vid lebdeće inteligencije koja proizvodi specifičan diskurs i žargon te suprotstavljanje *dijamatu*. Djelomično afirmirajući obje pozicije i želeći pokazati da se to može nadići, Jurak predlaže model alternativnog oblika proizvodnje znanja slijedeći koncept Gramscijeve hegemonije. Jurak smatra da u didaktičkoj funkciji filozofije problem proizlazi iz zanemarenja kapitalističkog načina proizvodnje, vjerojatno zbog hiperteorizacije, što rezultira kritikom na bazi »kako treba izgledati«, ne na bazi strukture društva, pa *mišljenje revolucije* postaje nabačeni filozofem. Kangrgin zahtjev za misaonim transcendiranjem postojećeg koje je otuđenje Jurak smatra preprekom razvoja. Namjesto toga, Gramscijevo obrazovanje kao teorijska intervencija u postojeće nalazi svoje mjesto u Gramscijevoj pojmu hegemonije koji, između ostalog, također ne isključuje bitno mjesto svijeta aktivizma, to jest, ovdje se iznosi zahtjev za postajanjem »organskim intelektualcem«.

Zaključno izlaganje pripalo je Đurđici Degač na temu »Rodna tematika u kontekstu *praxisa*«, što je zapravo jedno ironično izlaganje njena izostanka iz polja praksisovskih istraživanja. Degač pronalazi tri moguća načelna razloga za to. Prvi je razlog tretiranje rodnog pitanja kao riješenog pitanja usred tadašnje eksplozije diskursa, drugi je mogući razlog tretiranje rodnog pitanja kao partikularnog pitanja koje odvrća pozornost od onih bitnih i ozbiljnijih, što bi moglo biti povezano s odnosom »velikih narativa« i politika identiteta koje se razvijaju nakon 1968., a treći je razlog izmicanje teme roda sred zanemarenja ekonomskih uvjeta i općenito pitanja političke ekonomije, mada su neki kasniji radovi to zanemarili upravo sred strogo ekonomskog ispitivanja. Jedno od mjesta gdje se može vidjeti izmicanje pitanja nalazi se u samom manifestu časopisa, gdje postoji snažan naglasak na univerzalnim pitanjima. Ovdje Degač navodi da se ta pozicija vidi i u otklonu od Marx-Engels »tradicije«, navodeći i Lenjina, gdje se problem žene u kontekstu političke ekonomije spominje – rezultat je da je sred socijalističke revolucije, u kojoj je žena stekla veća prava, to pitanje najednom postalo suvišno, iako ne valjano propitano. U deset godina izlaženja nalaze se samo dva momenta rodnog propitivanja i ni jedno nije bilo izravno usmjereno na problem.

Zaključno, mora se istaknuti da je okrugli stol bio dobro posjećen, a sva područja predviđena za rasprave bila su obilno iskorištena u izmjenama misli i iskustva, do mjere nadilaženja formalnog vremena trajanja. Rasprave će uz izlaganja najvjerojatnije rezultirati lancem novih istraživačkih doprinosa. Za sam kraj vrijedi još spomenuti da je okrugli stol pratila i uža obitelj Gaje Petrovića.

Luka Perušić